

Hällristningarna i forskningens ljus

Av Arthur Norden

Det finns några enkla men ganska viktiga satser i läran om folkens och kulturernas utvecklingsprocess, som särskilt blivit inskräpta av den på senare år över hela jordklotet utsträckta, mycket sportmässigt betonade forskningen efter förhistoriska figurmålningar och figurristningar på berg.

En sådan sats är den, att de av människosläktet bebodda ytorna av jordklotet ingalunda äro några oföränderliga konstanter i släktets saga, utan att dessa ytor växlat från tid till annan på ett sätt, som gör oss nära nog yrvakna, när det plötsligt står klart för oss. I mån som dessa hållbildsexpeditioner trängt in i det inre av Sahara, har det från år till år vunnits en växande vishet om, att nutidens enorma, öde ökenvärld här inne i det månghundramila Nordafrika var det, som en gång var det folkrika civilisationsbältet på den tid, när Europas marker till större delen voro totalt obebodda, begravda under istidens jökeltäcke.

Det är tiotusentals år sedan. Och den sakta framträngande undersökningen av Skandinavians bergsområden, särskilt de nordligaste, och Rysslands Norra Ishavskust visar, att så långt hade kulturen återerövrat sina förlorade positioner för c:a 10.000—8.000 år sedan. Ty här upptäckas gång efter annan större eller mindre anhopningar av hållmålningar eller -ristningar av en primitiv typ. Sibiriens tundror, nu en ganska gudsförgäten avkrok av den moderna mänsklighetens folkområden, visa sig tack vare massor av inristningar i berg och stenblock ha varit en kulturbärande och folkrik värld, i livlig förbindelse med de stora kulturhårdarna, för bara ett par tusen år sedan och vidare fram i tiden.

Detta är alltså det ena: att jordens befolkningsdistrikt växla från tid till annan, så att det som är folktomma ödevidder i dag, en gång varit kulturens värmevärdar, och det som i dag är människosläktets tummelplatser, en gång i tiden varit obeboeliga kontinenter — vem vet, om de inte en gång kunna återgå till det stadiet. För resten få vi hoppas, att Sahara då öppnar sig för oss som ett barmhärtigt flyktingsläger, såsom det gjorde under istiden.

Den andra satsen är följande: människan är så till vida ett likartat väsen genom alla tider och i alla världsdelar, att hon på ett visst stadium av sin utveckling alltid framvisar en likartad inställning till det övernaturliga, förrät-

tar likartade magiska handlingar, knyter samma föreställningar till naturföreteelserna, jagar villebrådet efter förrättandet av likartade förberedande besvärjelser o. s. v. Den nyligen bortgångne ledaren av det stora tyska institutet för kulturmorphologi i Frankfurt a. M., Saharas outtröttlige utforskare Leo Frobenius, berättade en gång, hur han bett sina tjänare under en urskogsexpedition, tre dvärgfolksmän och en kvinna, att skaffa honom en antilop, en bagatellartad uppgift, som han trodde. De sågo emellertid häpna ut, och en av dem sade bekymrad, att det ju inte var möjligt, eftersom de inte träffat några förberedelser. Men nästa dag skulle de skjuta en.

Samma kväll utsågo de en plats åt sig, och i soluppgången morgonen därpå låg Frobenius väl dold i en buske och fick nu bevittna hela invigningsceremonien. Redan i första gryningen kommo både männen och kvinnan. Männen hukade sig ned på marken, röjde gräs och rötter från en plats och ströko sanden glatt. Sedan hukade sig en av männen ned och ritade med fingret något i sanden. Allt under det männen och kvinnan mumlade några formler och böner. En av männen trädde fram till det blottade sandflaket med en pil på bågen. Han dröjde där några minuter, och i samma ögonblick som solens första stråle träffade teckningen i sanden, inträffade nu blixtnabbt följande händelser: kvinnan höjde händerna liksom om hon grepe efter solen och utropade några för Frobenius obegripliga ljud, mannen avsköt pilen, kvinnan ropade ännu mera, och sedan sprungo männen med sina vapen in i skogen. Kvinnan stannade några minuter och gick sedan in i lägret.

Frobenius trädde nu fram och fann, att på den röjda ytan var tecknad en antilop och att pilen hade genomborrat halsen.

På eftermiddagen kommo jägarna tillbaka med en präktig bock, vars halsådror genomskjutits. Efter att ha lämnat bytet ifrån sig, gingo de tillbaka till ceremonistället med några hårtofsar och en fruktskål full med antilopblod. Först två dagar senare upphunno de expeditionen igen.

Åtskilliga berättelser från hottentotter och bushmän i Sydafrika omtala identiskt likartade besvärjelsehandlingar, med eller utan den kraftgivande kvinnan, men alltid med tecknandet av villebrådsbilden och dess magiska dödade såsom det centrala. Där bilden i gryningsljuset inristats i en stenhäll, står den ju kvar och har kunnat avtecknas eller fotograferas — stora samlingsverk existera med dylika i vår egen tid, under européers hemliga bespejande tillkomna jaktbilder. Och liknande ceremonier ha iakttagits hos indianfolk i våra dagar; i grund och botten är det ju samma sak, som när finurliga gubbar i vår egen allmoge — och nedtecknaren av dessa rader har själv talat med en sådan — ritat en bild av en älg på ett papper och skjutit på denna bild, innan de gått ut i skogen för att söka få en älg framför bösspipan.

Denna sorts jaktmagiska ristningar är det, som bildar grundstommen i det snart oöverskådliga materialet av grottmålningar från den allra äldsta euro-

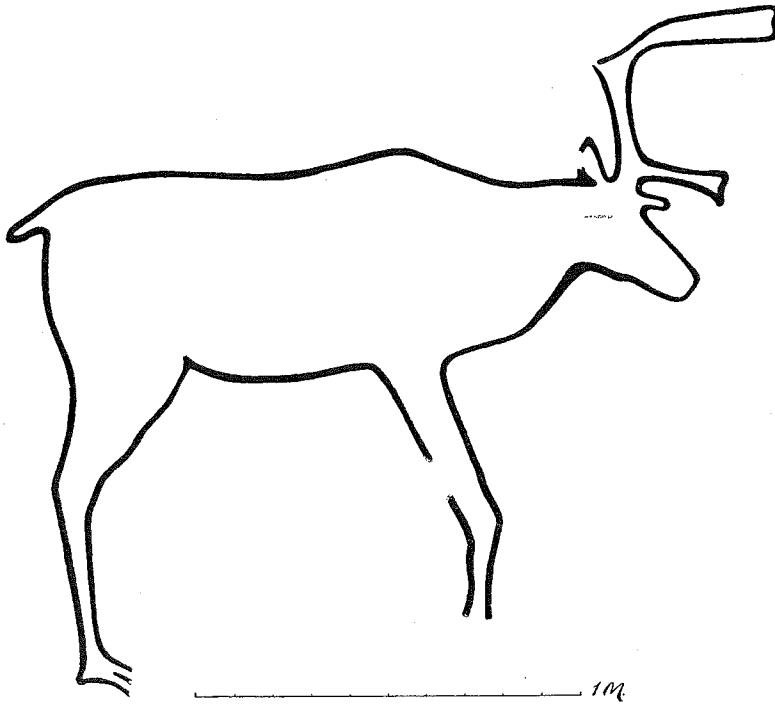

Fig. 1. Ett typiskt prov på den friska naturiakttagelsen i stenålderns djuråvbildande konst ger denna renoxe från den norska Böla-ristningen. Ensamt står djuret tecknat på en berghäll invid en fors, som hade det gått ned för att dricka. Med klassisk klarhet och ro har konstnären fäst sina linjer över hällen — det mästerverk han åstadkommit ger i samlad form hela sin kultur-epoks natursyn. — Efter Gustaf Hallström.

peiska stenåldern i Frankrike och Spanien, liksom också i materialet av öppna bergristningar och bergmålningar i Spanien.

Men i vidareutvecklade och kanske till sist rent av helt profan-innehållslig form möta vi utslagen av denna allmänmänskliga drift till bildristning i de litet varstades på jorden förekommande bildtavlor från yngre delar av forntiden och upp mot nyare tid. Det skandinaviska materialet är sedan gammalt bekant som det klassiska beståndet av germanernas bidrag till denna urtidens religionshistoria. Nya dylika, stora domäner av gammal bildkonst upptäckas emellertid alltjämt på vår jord, såsom då under det senaste decenniet ett särskilt för skrifthistorien betydelsefullt, oväntat bildrikt ristningsområde upptäckts i de italienska nordost-alperna.

Insikten om detta primitiva bildmaterials vidsträckt utspridning över jordklotet och dess ideella innebörd kan inte sägas ha trängt fullt igenom förrän under de sista decennierna. Men när detta väl en gång skett, har en intensiv insamlings- och publiceringsverksamhet igångsatts, varav frukterna nu i tät

följd kommit till synes i form av monografiska serieverk eller som fristående studier. Till de stora fransk-spanska grott- och bergmålningsverken, som för ett par årtionden sedan blevo det litterära minnesmärket över Europas paleolitiska konst, ha sällat sig Leo Frobenius' ståtliga arbeten över Saharas motsvarande fyndlokaler, och hans skapelse Institutet för kultur morfologi i Frankfurt a. M. har upplagt ett imponerande bildarkiv över denna Afrikas hållbildkonst, liksom över hela världens, och blivit en levande forskningscentral i dessa ämnen. I förbigående må nämnas, att ännu ett rikt försett avgjutnings- och fotoarkiv, som i hög grad ägnat intresset åt det skandinaviska materialet, finnes i Tyskland, det av Herman Wirth ledda institutet för "Ahnenerbe" i Berlin.

Det är om den skandinaviska forskningens bidrag till detta hållbildstudium, som dessa rader skola handla, varjämte må bifogas några ord om de sista arbeten, som behandla det nyupptäckta italienska hållristningsområdet i Valcamonica-dalen.

Studiet av de skandinaviska och nordöstryska bygdernas *hållbildskonst* har nu hunnit så långt, att det av naturalism i teckningen, av primitiv jaktmagi i syftningen präglade, äldre skiktet av dessa hållbilder, av Gutorm Gjessing med en tills vidare godtagbar term kallad *veide-kunsten*, i det stora hela är monografiskt behandlad och tämligen pålitligt daterad. Dock icke slutbehandlad: ännu återstår en volym av Gustaf Hallströms stora sammelverk, vilken skall framlägga de svenska och ryska fynden jämte en sammanfattande bearbetning.

Huvudsaken är emellertid, att det i alla avseenden fullviktigaste av det hithörande nordiska materialet, det norska, härrörande från 38 fyndlokaler, blivit i sannskyldigt uttömmande form publicerat. De fyra norska monografier, som framlagt var sin del av detta material, ha utkommit under åren 1932—1936 och ha Johs. Bøe, Eyvind S. Engelstad och Gutorm Gjessing till författare. Två år efter Gjessings sista och mest betydande volym förelåg Gustaf Hallströms länge väntade parallellpublicering av det norska materialet. Den ryska monografien av W. J. Raudonikas har utkommit med två band (1936 och 1938).¹

¹ *Materialpubliceringen av ristningarna i den "arktiska" gruppen, "Veidekunstens" grupp.*

1. Johs. Bøe, Felszeichnungen im westlichen Norwegen, I. Die Zeichnungsgebiete in Vingen und Henøye. Bergens Museums skrifter nr 15. Bergen 1932. 70 sidor text + 44 pl.
2. Gutorm Gjessing, Arktiske helleristninger i Nord-Norge. Institutet for sammenlignende kulturforskning, serie B: XXI. Oslo 1932. 76 sidor text + 54 pl.
3. Eyvind S. Engelstad, Østnorske ristninger og malinger av den arktiske gruppe. Institutet for sammenlignende kulturforskning, serie B: XXVI. Oslo 1934. 144 sidor text + 61 pl.
4. Gutorm Gjessing, Nordenfjelske ristninger og malinger av den arktiske gruppe. Institutet for sammenlignende kulturforskning, serie B: XXX. Oslo 1936. 207 sidor text + 84 pl.

I förbigående må nämnas, att norrmännen efter fullbordad publicering av sitt "arktiska" material nu redan stå färdiga att släppa ut även det stora norska bronsåldersmaterialet av hällristningar, beräknat även det att fylla en hel serie volymer. I år utkommer redan den första av dessa, omfattande Östlandets hällristningar av "jordbruksristningenes" typ (det är Gjessings namn på det till brons- och tidig järnålder hörande hällbildsmaterialet). Det är Gjessing, som står för detta band. Verket i sin helhet kommer att stå under redaktionell ledning av konservator Sverre Marstrander.

5. Gustaf Hallström, Monumental Art of Northern Europe from the Stone Age, I. The Norwegian localities. Bokförlags-a.-b. Thule, Sthlm 1938. 544 sidor, fotobilaga om 139 fig., planschportfölj med 48 pl. i stort format.
6. W. J. Raudonikas, (fransk titel): Les gravures rupestres des bords du lac Onéga et de la mer Blanche, utg. av l'Académie des sciences de l'URSS, Série archéologique, N:o 1. Léningrad—Moscou. — Bd I, omfattande Onegaristningarna och en del av Norra Ishavskustens stenåldersboplatser, utg. 1936. 205 sidor text + 82 pl. — Bd II, omfattande Norra Ishavskustens ristningar, utg. 1938. 167 sidor text + 87 pl.

Sammanfattande översikter, stilstudier o. s. v.

- A. W. Brøgger, Die arktischen Felsenzeichnungen und Malereien in Norwegen. Ipek 1931.
 Johs. Bøe, Steinalderens naturalistiske kunst. Nordisk kultur XXVII. Kunst. 1931.
 E. S. Engelstad, Stil und Technik der ostnordwegischen Felsbilder der Steinzeit. Ipek 1934.
 Gutorm Gjessing, Von Naturalismus zu Schematisierung. Neuere Felsbilderuntersuchungen in Trøndelag und Nord-Norwegen. Ipek 1935.
- Ehuru fallande utanför "veidekunstens" område förtjänar även omnämnas Gutorm Gjessing, Die Chronologie der Schiffsdarstellungen auf den Felsenzeichnungen zu Bardal, Trøndelag. Acta archæologica VI, 1935.
- En kortfattad men utmärkt sammanfattning ger Haakon Shetelig, Det norske folks liv og historie, I. Fra oldtiden til omkr. 1000 e. Kr. Oslo 1930.

Ristningarna av bronsålderstyp, "jordbruksristningarnas", grupp.

- J. A. Bing, Fra trolldom till gudetrol. Studier over nordiske helleristninger fra bronsæalderen. Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. Oslo 1937. 216 sidor.
- Utanför anmälan faller: Arthur Nordén, Die Schiffbaukunst der nordischen Bronzezeit. — Mannus 1939.

Den nyupptäckta italienska hällristningsgruppen i Val Camonica-dalen:

- Tidigare litteratur förtecknad hos Arthur Nordén, Ett alpväggarnas bildarkiv, i Kulturhistoriska studier tillägnade Nils Åberg, 1938. Ytterligare litteraturhänvisningar i:
- F. Altheim und E. Trautmann, Neue Felsbilder aus der Val Camonica: Die Sonne in Kult und Mythos. Wörter und Sachen, Neue Folge, Bd 1/1938/1, s. 12—45, med planschbihang.
- F. Altheim und E. Trautmann, Vom Ursprung der Runen. Deutsches Ahnenerbe, Reihe B: Fachwissenschaftliche Untersuchungen. Frankfurt a/M. 1939. 93 sidor med planschbihang.
- Arthur Nordén, Die Frage nach dem Ursprung der Runen in Lichte der Val Camonica-Funde, i Berichte zur Runenforschung, Bd 1, s. 25—34, 1939 (recension av Altheims och Trautmanns båda arbeten).

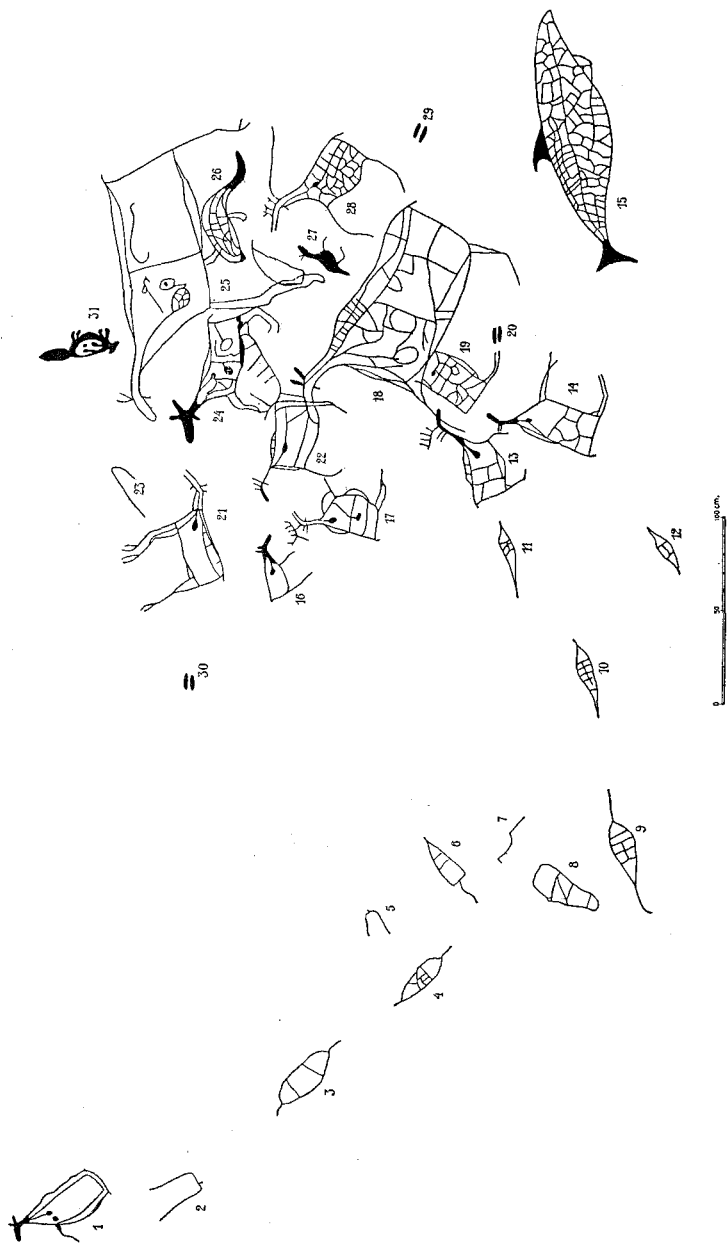

Fig. 2. Med sin blandning av havs- och landdjur och sina ranfigurer är denna risting från Skogervejen i staden Drammen typisk för sin grupp av vedekunstens norska ristingar. — Efter Eyvind Engelstad.

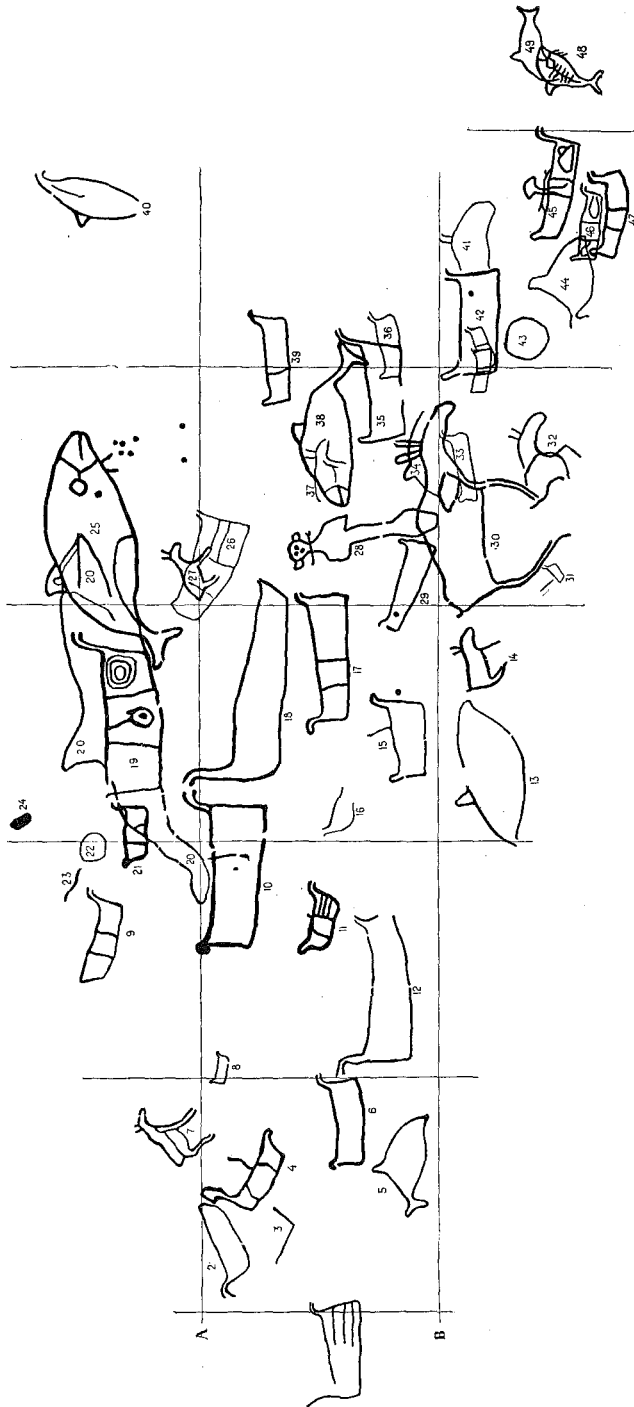

Fig. 3. Där människoframställning förekommer, är den av en naturalistisk, icke-schematiserad art, som rätt påfallande avviker från bronsåldersrättningarnas motsvarande människobildningar. Ristning vid Evenshus, Frosta socken, Nord-Trøndelag. — Efter Gutorm Gjessing.

Det nu färdigpublicerade äldre skiktet av de norska hällbilderna tillhör i huvudsak stenåldern och synes fördela sig över rätt vidsträckta delar av denna. De allra äldsta av de med ett slags frisk impressionism återgivna renbilderna dateras av Gjessing tillbaka ända till Ancylostid, och Hallström har för sin del kommit till samma datering för dessa strängt naturalistiskt hållna ristningar. Huvudmassan av ristningarna åter tillhöra — därom är man allmänt ense — de yngsta delarna av stenåldern, alltså gånggriftstid och hällkisttid, en och annan starkt schematiserad ristning går kanske t. o. m. fram i bronsåldern och är mer eller mindre samtidig med andra i typisk bronsåldersstil hållna ristningar.

Till en viss utsträckning är tidsbestämningen av dessa den skandinaviska halvöns äldsta bildkonst i fasta hållar bunden till karaktärsdrag av yttre typ, sådana som dessa, att de äldsta ristningarna alla äro åstadkomna genom att konturlinjerna huggits in i berget och därefter *slipats* jämna och glatta, tydligen för att tjäna som underlag för färg (färgrester ha t. o. m. kunnat påvisas), medan åter de yngre ristningarna stå inknackade i berget i *prickhuggningsmanér*. Vidare kunna ristningar med älgar knappast hänföras till Ancylostid, eftersom älgen endast i den allra yngsta Ancylostiden kan tänkas ha levat så långt norrut. Däremot har älgen sannolikt kunnat leva här i atlantisk tid, då barrskogsgränsen låg högre och nådde längre ut mot norr än nu.

Vidare måste naturligtvis dateringen i mycket väsentlig grad bygga på ett sådant yttre skäl som det för en ristning gällande höjdläget ö. h. När man för en lokal sådan som Vingen med Norges största figurantal (omkring 800 figurer) kan fastslå, att ristningarna, där de på en mer än kilometerlång sträcka ligga utspridda längs fjordstranden, alla sluta på i stort sett samma nivå, har man här ett säkert bevis på, att den med de sist tillkomna ristningarna samtida havsstranden var belägen c:a 8 meter över nuvarande havsyta, vilket av Böe under stark reservation beräknats motsvara 87 % av Tapesmaximum och ange en så vid tidrymd för ristningarnas tillkomst som från yngre dansk kökkenmöddingtid till döstid. Sagelva-ristningen, som åtminstone kan förmodas vara inhuggen nära dåv. vattenbrynet, ligger nu 48 à 49 m. ö. h. Då Tapesnivån här är 35 m., nå vi alltså ett gott stycke bakom Tapeetid. Vid Landverk i Jämtland synas djuren ha avbildats gående i det samtida vattenbrynet, som för att dricka. Det ger en rätt betydande nivå över havsytan. Ingen av de till ett 50-tal uppgående skandinaviska hällbildslokaler ligger lägre än som svarar mot den yngre stenålderns strandlinje.

Först på platsen men sist vid publiceringen av detta rika material har Gustaf Hallström varit; förhållandet har inneburit den förargelsen för honom, att han sett sin förstahandsrätt till många och vackra primäriakttagelser kringskuren, prime-editor-äran bortsnappad av andra och den egna fort-

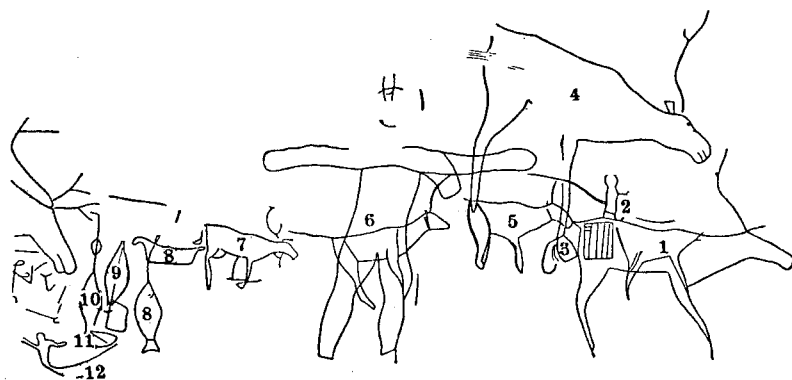

Fig. 4. På den norska Skjomen-ristningen förekommer dels en man, tecknad i frontalställning och ledande (?) två djur, som säkerligen äro renar, dels framställningar av vattendjur, från vars munnar streck utgå. — Efter Gutorm Gjessing (högra ytterpartiet av större ristning).

satta spanargärningen på de norska fyndområdena avbruten. Men det har i stället givit honom förmånen att åtminstone tills vidare få behålla sista ordet i den diskussion, som han en gång själv varit med om att öppna. När han nu i ett digert band framlägger hela det norska materialet, både det han själv en gång insamlat och bearbetat och det, som hans norska kolleger funnit och utgivit, har han det övertaget, att han kan jämföra deras avläsningar av hällarna med sina egna, och att han fått alla deras Lesefrüchte, deras förklaringar, reflektioner och hugskott lagda fram till beskådan, granskning och bemötande på sitt arbetsbord. Han har därigenom kommit i den tacksamma rollen att få fungera som ett slags domare i högre instans, och när man följer honom vid hans kritiska mönstring med de andras arbetsresultat, får man på bekvämaste sätt reda på samtliga de tvistepunkter, vid vilka forskningen för närvarande måste göra halt.

En sådan tvistepunkt är t. ex. den, huruvida det får antagas, att "jaktristningarna" innehålla ens det allra minsta drag av en medveten "kompositorisk" konst, med andra ord: om där förekommer, ens såsom ansats och skiss, en avsiktligt sammanställd scen. Gjessing har räknat med tendenser i den riktningen, i det han uppfattar t. ex. en detalj på Skjomen-ristningen såsom avseende att framställa en jägare med två(?) kopplade hundar, och på Rödöyristningen vill han — dock tveksamt — se dels en man, som från båt jagar en säl, dels med full bestämdhet två skidlöpare. Dessa ristningsdetaljer äro för övrigt av intresse ej blott ur synpunkten av deras betydelse för det rent principiella spörsmålet om förekomsten av "kompositoriska" drag i "veide-kunsten". De beröra ju även så viktiga saker som frågan, om skidor och skidloppning varit ett tänkbart bildmotiv under stenåldern, och den, huruvida tamhunden varit dresserad till jakt under samma tid.

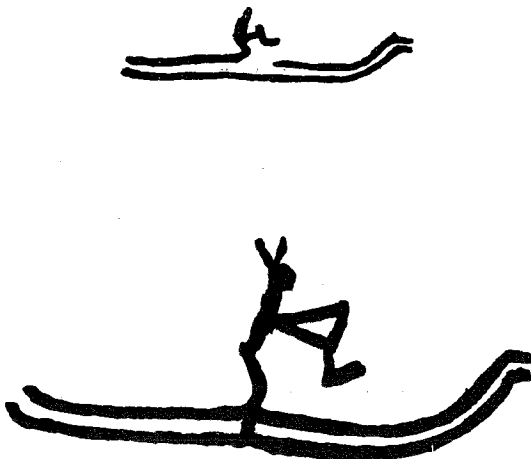

Fig. 5. Skidlöpare (Gjessing) eller båtfarare (tveksamt, Hallström) på den norska Rödöyristningen. Problemet om figurernas betydelse har på sistone ställts i klarare ljus genom ny-publicerade ryska ristningar från olika lokaler på Norra Ishavskusten, se fig. 6. —
Efter Gutorm Gjessing.

Med iver kastar sig Hallström över dessa detaljer. Den som skriver dessa rader måste därvid bekänna, att han, såsom materialet förelegat, förts att göra gemensam sak med Hallström. Mitt intryck av de två berömda som "skidlöpare" utgivna figurerna var från början, att vi här blott ha från bronsåldersristningarna välkända framställningar av skepp med gestalter i överstorlek, och det material, Hallström framdragit till jämförelse, syntes mig innebära en stark varning för att låta figurerna reservationsfritt gå under den bestickande men farliga benämningen "skidlöpare". Även det negativa skälet vägde en del, att ingen känd bronåldersristning framställer en skidlöpare, om sedan nu också detta skäl kan bemötas med invändningen, att tidens milda klimat knappast gjorde skidlöpningen så aktuell i de sydsandinaviska bygder, där dessa hållristningar av yngre typ överflöda. Besynnerligt vore ock, om en sådan typisk vinterscen hade inknackats på Rödöy-hällen, då denna låg bar. Skidornas överstorlek i förhållande till männen föll också i ögonen: en dylik felaktig proportionering utmärker inte den arktiska konsten. Den eventuella förebilden för Rödöyristningens skidor måste dessutom ha haft starkt uppsvängda nosar. De äldsta funna skidorna äro emellertid breda och korta och ha inte denna skarpa uppsvägning i nosen.

Drastisk blir därför nyhetens verkan på mig, när under korrekturläsningen av denna anmälan Raudonikas' länge väntade utgåva av de nordvästryska hållbilderna, del II, kommer i mina händer och jag där finner de mest oomtvistliga framställningar av skidlöpare — jag hänvisar till avbild-

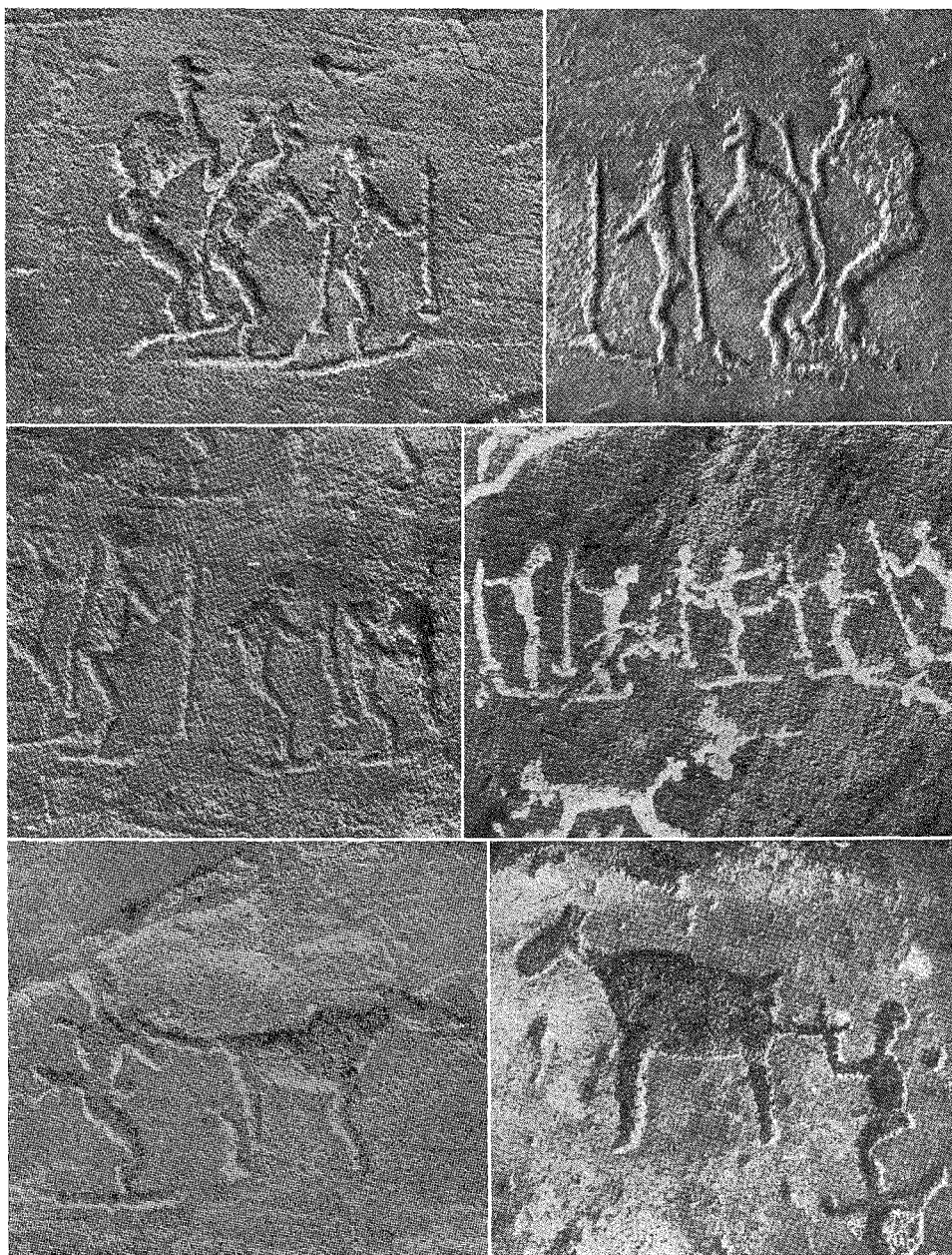

Fig. 6. Att det i dessa av W. J. Raudonikas publicerade ryska hällbilder rör sig om en till stenålder-bronsåldersstadiet hörande skidlöpning, förefaller stå utom varje tvivel. Det är därtill en med *schwung* och humor utförd jaktskildring, ristarnas berättarglädje smittar t. o. m. en modern betraktare.

ningarna i fig. 3. Jag avstår från att diskutera det kronologiska förhållandet mellan de ryska och de norska ristningarna med skidlöparmotiv; huvudsaken är, att motivet omisskännligt förekommer i den nordeuropeiska hållbildskonsten under de tider, som i det här diskuterade sammanhanget kunna komma ifråga. Och därmed får man väl anse, att Gjessings teori står på säkrare mark än Hallström med dåvarande kunskap om materialet kunnat medge.

Beträffande båtfararen framför sälen yttrar sig Gjessing försiktigt: det "nästan ser ut", som om han jagade sälen. Hallström avböjer att på så svaga skäl införa uppgiften om ett episkt (eller dramatiskt) moments förekomst i den eljest fullkomligt scen-lösa "veide-kunsten". Det är en ren tillfällighet, att de två figurerna placerats intill varandra, och då bilden av mannen i båten snarare har ren bronsåldersprägel över sig, medan sälen bär den arktiska djuravbildningens kännemärke, härstamma de två bilderna sannolikt från skilda tider.

Och vad beträffar mannen med de kopplade hundarna, fig. 4, har Hallströms kritik nog berövat Gjessings teori dess underlag. Det som Gjessing uppfattar som hundkopplet, är ju en detalj som förekommer på två av ristningsytans oomtvistliga ren-bilder, och det finns (även enligt min uppfattning) inte minsta sannolikhet för, att hundarna äro någonting annat än renar. Hur de med sitt långa hals- och bogparti någonsin kunnat tagas för hundar, förefaller mig överhuvudtaget svårförklarligt.

Medan man alltså i dessa punkter gärna följer Hallström, ställer man sig däremot i en eller annan detalj tvivlande mot hans idéer. När Hallström t. ex. söker förklara en del med mittlinje avslutade ovaler av samma typ som de, vilka rikligt förekomma i Östergötlands bronsåldersristningar, såsom ytterst uppkomna ur en skematisering av människoansiktet eller rentav hela människokroppen och därvid såsom paralleller utpekar Västeuropas antropomorfa dolmen-bilder, kan jag icke följa honom. Jag har svårt att se, hur en utveckling, som börjar i en verklig avbildning av människokroppen eller -ansiktet, kan avge en slutprodukt, som till *den grad* saknar varje drag av samhörighet med ursprunget. Jag har svårt att se något symboliskt-ideografiskt i dessa bilder, som på allt sätt göra intrycket att vilja avbilda något alldagligt bruksföremål. Gjessing har föreslagit att i dem se sänken för nät o. d. Även om man inte svär på, att just den tolkningen är den rätta, visar den dock i vilken riktning identifieringen bör gå.

Om dessa ovaler lämna någon som helst anknytning för identifieringsförsök, vet jag nu inte. Så synes mig däremot fallet vara med en grupp av andra och vida konstmässigare ramfigurer — Hallström har upptagit denna min för östgötska bronsåldersmotiv anpassade benämning — varpå några prov lämnas i fig. 7—8. Den som utförligast diskuterat dessa norska figurer är Gjessing (1936, s. 148 f.). Han ser i dem ett slags motsvarighet till de austra-

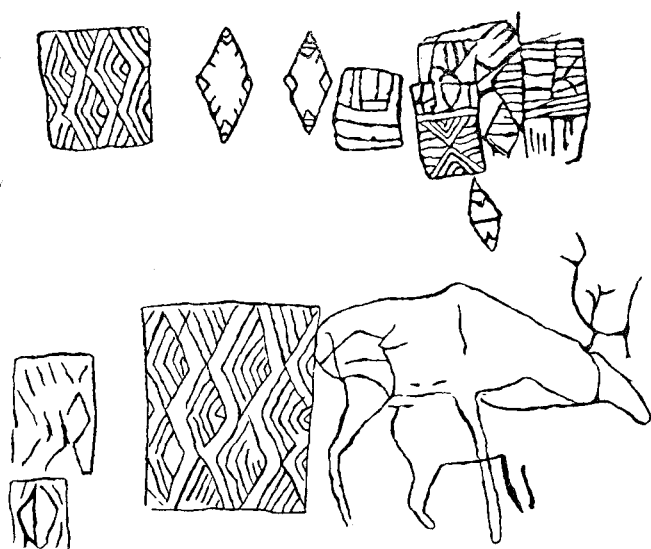

Fig. 7. För diskussionen av den arktiska bildkonstens "ramfigurer" är den norska Skjomenristningen av betydelse, ej blott därför att den meddelar ett rätt rikt varierat urval av dylika figurer utan även ger exempel på den sammanställning av dylika magiskt betonade bildsymboler och djurs genitalia, som återkommer på flera av veide-kunstens ristningar. —
Efter Gutorm Gjessing.

liska "tjurungas, magiske redskaper som er helt elektriserat med magisk kraft, slik at de selvsagt dels i høi grad er belagt med tabu, dels kan overføre kraft til andre gjenstander, dyr eller mennesker. Lignende 'kraftbeholdere' kjennes også fra andre områden, slik som den indianske manitu-posen eller de såkalte 'minkisi' fra Kongo, og som av W. Schenke karakteriseres 'som en slags kraftbeholder, en gjenstand hvori en vidunderlig, hemmelighetsfull — vi vilde nærmest si 'overnaturlig' — magt eller kraft findes magasinert paa en maate, der kan bringe en til at tænke paa en med elektrisk energi ladet akkumulator.'" Förklarar man de geometriska ristningsfigurerna på detta sätt, har man, menar Gjessing, också en lösning på spørsmålet, varför så många av djuren på de arktiska ristningarna ha kropparnas inre fyllt av ett gytter av geometriska linjer: djurens magiska kraft förstärkes då genom överföring av den "mana", som innebor i de geometriska figurerna. "At dette virkelig er slik tyder det eiendommelige faktum paa, at paa Vingen [Norges största ristningsfält] har kvinnene alltid kroppsfilling; men aldri mennene, selv hvor figurene er plasert slik, at en maa forutsette, at de representerer kjærighetsscener." Här må då erinras om vad som inledningsvis i Frobenius' berättelse framhölls beträffande den kraft, som vid vissa magiskt betydelsefulla ögonblick överströmmade från den rituellt engagerade kvinnan till männen.

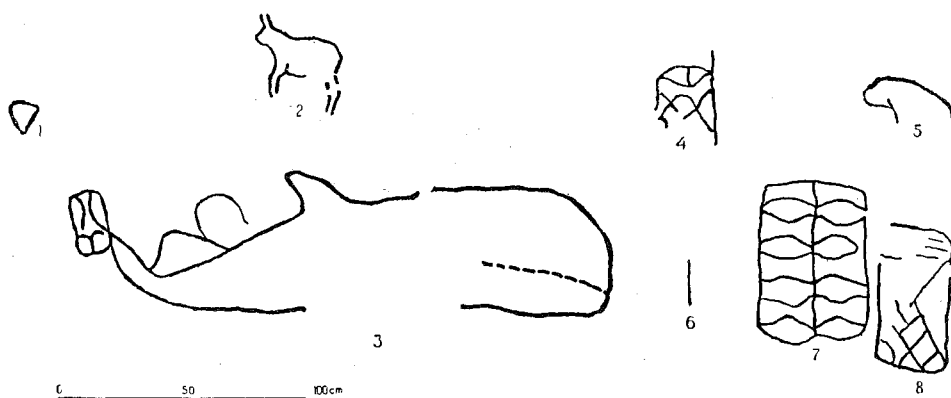

Fig. 8. Aven ristningen vid Strand, Björnör socken, Sör-Tröndelag, har "ramfigurer" av varierande utseende. — Efter Gutorm Gjessing.

Men har sannolikhet vunnits för denna tolkning av "veide-konstens" geometriska figurer, förvånar det mig, att ingen av materialets bearbetare fäst sig vid den egendomliga förbindelsen mellan dylika geometriska figurer och djurs och människors genitalia, sådan som den framträder på ristningarna vid Bardal, Hell och Honhammer. Särskilt i de obscena Bardalsdetaljerna är det hela så uppenbart, att någon tvekan om syftet med de geometriska figurernas anbringande icke synes behöva råda.

Hallström torde ha avstått från att göra några reflektioner över förhållandet, eftersom han principiellt avböjer att räkna med, att överhuvudtaget i "veidekonsten" två figurer sammanställts till något, som kunde likna ett tankesammanhang: han vill endast ha isolerade, sammanhangslösa figurer, som var och en är sin egen uppgift. Och vad särskilt nu Hell-bilden, beträffar, ifrågasätter han, om ej romb-ornamentet tillhör ett nu utplånat djur, vars kropp det fyllt, något som jag dock tror knappast är fallet. För Gjessing hade det emellertid bort ligga nära till hands att taga fasta på denna egendomliga placering av ramfigurerna.

Det har likaledes förvånat mig, att Gjessing trots sitt starka intresse för dessa ramfigurer uppenbarligen icke observerat, att ett stort antal mycket snarlika ramfigurer uppträda på de östgötska bronsåldersristningarna invid staden Norrköping. Jag har framlagt dem i mitt arbete om Östergötlands bronsålder: de äro här unika och bilda det kanske mest iögonenfallande lokala särdraget i dessa Norrköpingsristningar (jag känner för närvarande 16 sådana figurer). Hallström har däremot observerat den ibland till identitet gränsande likheten mellan de norska och svenska ramfigurerna och ägnat åtskilligt utrymme åt en jämförelse. Men då han fasthåller vid sin ovan omnämnda arbetshypotes, att alla ramfigurer, de enkla tuklurna ovalerna såväl

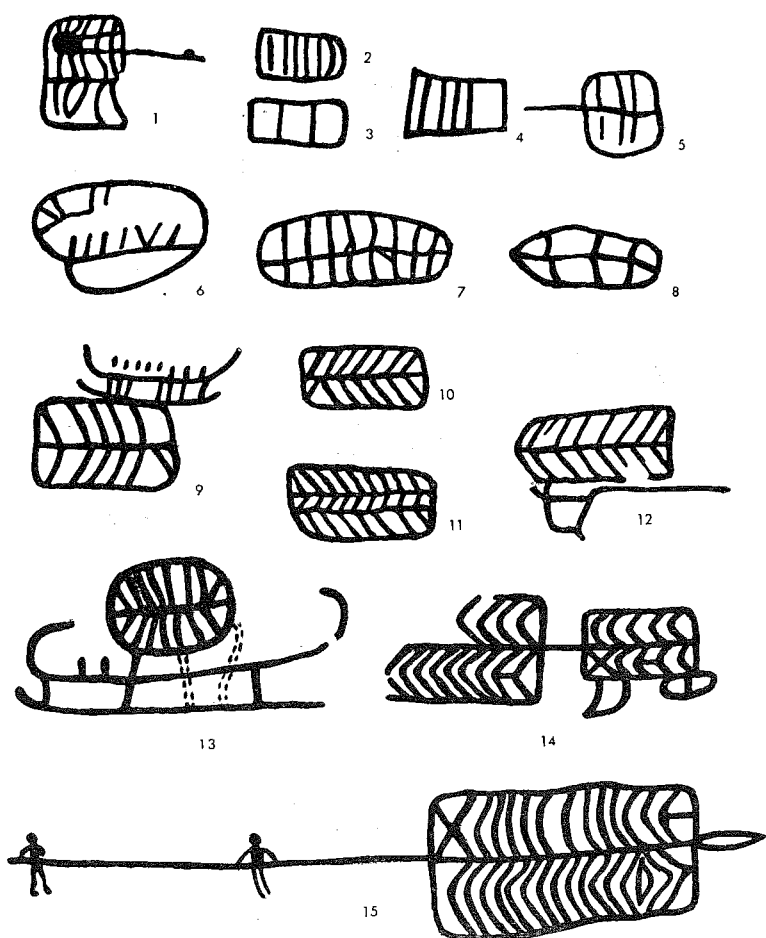

Fig. 9. Olika typer av ramfigurer i bronsålderns hällristningskonst, alla hämtade från trakten kring Norrköping. Den symboliska karaktären av exempelvis bildscenen nr 15 framgår av en jämförelse med scenen i fig. 10. — Efter förf:s uppmätningar.

som de komplicerade streckfyllda ramarna av växlande ytterform, utgöra starkt schematiserade symboler av människokroppen resp. -ansiktet, kommer han ingen vart med deras begripande.

Nu är det emellertid så, att första bästa titt på de östgötska ramfigurerna måste lämna omedelbar visshet om, att vad de äro, men schematiserade symboler för människogestalten (eller -ansiktet) äro de inte. När de släpas av män, förefalla de bundna vid en stång eller ett rep, och det är två män, som släpa figuren. Den förekommer monterad på skepp, fig. 9: 13, alldeles som solsymbolerna äro monterade på skepp, eller kombinerad med skepp, fotsulor, spjut, skålgropar och andra uttryck för kult-bundna ting i bronsålderns häll-

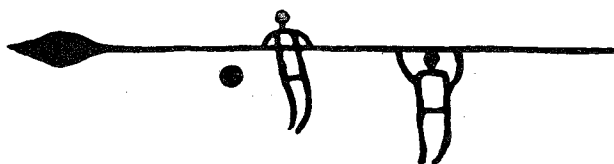

Fig. 10. Scen från bronsåldersristning vid Himmelstادلund i Norrköping: heligt spjut bäres av två män. — Uppmätning av förf.

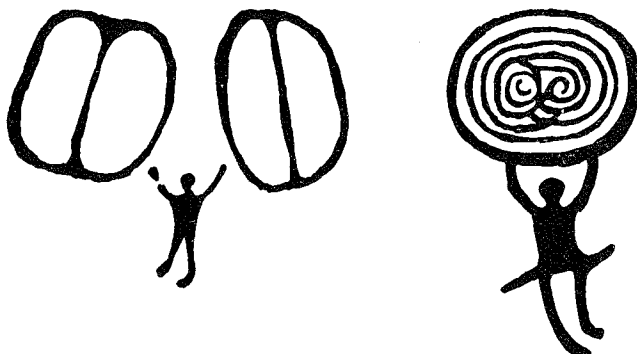

Fig. 11. T. v.: Ramfigurer av en typ, som återfinnes i veide-kunstens norska ristningar, burna eller åkallade av en man. T. h. en man, som bär en solsymbol. Bägge från den märkliga bronsålderslokalen vid Ekenberg i Norrköping. — Uppmätning av förf.

bilds-konst. Man kommer inte ifrån, att en scen som den i fig. 9: 15 avbildade från Himmelstادلund är till sitt åsyftade innehåll likvärdig med den på samma berg förekommande scenen fig. 10, den vid Ekenberg ristade bilden fig. 11: b likvärdig med bilden av skeppet med solskivan fig. 9: 13, bilden av mannen och ovalerna fig. 11 likvärdig med bilden av mannen som bär solsymbolerna fig. 11.

Men under sådana förhållanden framstår dessa bronsåldersfigurers egen-skap av kultföremål, av symboliskt uppfattade "kraftladdade batterier" fullt oomtvistlig, och det återstår för bronsåldersristningarnas del blott att utreda, vad de ytterst återgå på. Jag har för min del tänkt på det från antikens folk-religion kända heliga nät, som var förbundet med dyrkan av *Priapos*, och jag vill med tanke på de nyssnämnda norska "veide"-ristningarna, fig. 7, hem-ställa, om icke detta är en tanke, som förtjänar upptagas till allvarlig diskus-sion.

Det ofullständigt behandlade kapitlet om dessa geometriska figurer i "veide"-ristningarna utgör ett av exemplen på, att det måhända icke varit utan sina vådor, att bronsålderns ristningsmaterial — såväl det på själva de

arktiska bildhällarna inströdda som det utanför dem förekommande — av de norska bearbetarna så konsekvent hållits utanför diskussionen (Hallström är på denna punkt vida mer frispråkig och kringsynt). Man kan ju förstå, att norrmännen förbehålla sig att få komma tillbaka till den saken, när de nu övergå till uppgiften att i en liknande serie monumentalverk framlägga sitt bronsåldersmaterial. Gjessing har några uttalanden om saken (1936, s. 32), då han på tal om Bardalsfältet yttrar, att denna ristnings stora bronsåldersskikt väl "ligger utenfor planen med dette arbeidet" men att "helt utenom problemene kommer vi likevel ikke. For det skulle synes klart, at skal vi kunne komme till klarhet over forholdet mellem de to adskilte ristningslagene, maa vi ogsaa noenlunde ha klart for oss i hvert fall hovedtrekkene innen bronsældersskiktets utviklingshistorie".

Det stannar emellertid för Gjessings del vid denna principförklaring, ty någon genomförd diskussion av denna bronsåldersskiktets utvecklingshistoria vid Bardal lämnar Gjessing icke i sin monografi — men väl i en separat undersökning, där han behandlar skeppstypernas kronologi vid Bardal (*Acta archaeologica* 1935). Jag måste i fråga om denna rent ypperliga undersökning opponera mig mot tendensen att datera en del av Bardalskeppen något väl sent. Jag tänker då inte så mycket på de stora praktskeppen, fig. 1—2 i uppsatsen, även om jag vill påpeka, att det upprullade och intecknade spiralmotiv, som tillhör skeppen och som för Gjessings datering till bronsålderns period V, spelar stor roll på den östgötska hällristning, som Gjessing drar in till jämförelse, fig. 11 : b, snarast tillhör denna ristnings genom svärd o.d. starkt beto- nade andra periodskikt. Även jag finner en viss rimlighet i tanken, att dessa stora Bardalsskepp tillhöra sen bronsålder, men märk väl: icke därför att skeppstypen som sådan vore särskilt sen, ty den har klara paralleller inom äldre delar av bronsåldern, vilket också Gjessing framhåller, utan — och det är också ett argument för Gjessing — på grund av skeppens stora format, något som onekligen i regel är ett sent drag. Vad jag däremot måste opponera mig mot, är Gjessings tanke, att skepp av den i hans fig. 6 avbildade typen nödvändigtvis måste tillhöra sen bronsålder och tidig järnålder. Formen har i och för sig intet, som avviker från den klassiska skeppstypen under högbronsåldern, och den vikt, Gjessing tillägger den fulla urgröpningen av skrovet, är — såsom ej minst de östgötska hällristningarna visa — helt visst överdriven: konturteckning eller hel urgröpning var redan tidigt fakultativa möjligheter för ristarna. Avsevärt mera vikt vill jag lägga vid förekomsten av starkt språng i skeppsilhuetten — och just den i Gjessings fig. 6 förekommande båten har intet språng. Att många av Bardalsristningens smärre, helt urgröpta skepp med bl. a. påfallande språng tillhöra ristningens yngre skikt, är också min tro. — I fråga om dateringen av skeppstypen i hans fig. 8 — rena Brandskogstypen — är jag helt ense med honom.

För ett stort antal av de norska ristningarna har Hallström egna uppmättningsplaner, och de återgivas i laveringsmanér och närslutas som bilagor i en större portfölj. Till jämförelse bifogar han ofta textavtryck av sina norska kollegers uppmätningar. De senare upptäckta norska ristningar, som Hallström ej själv undersökt, återger han konsekvent efter de norska monografierna men som förminskade textbilder; hans arbete innehåller alltså hela det f. n. kända norska materialet, och då detta nu sammanhålls till en volym (med bildportfölj) och därtill framlägges på engelska, har hans arbete vissa förutsättningar att bli det som handbok och citatkälla företrädesvis nyttjade. Av de fyra norska monografierna äro nämligen tre skrivna på norska och blott en på tyska.

De norska avläsningarna av hällarna äro genomgående utförda senare än Hallströms och ha i många fall kunnat bygga på Hallströms i preliminära publiceringar framlagda iakttagelser. De norska undersökarna ha alltså gång på gång stått i situationen att kunna direkt inställa den skärpta detaljundersökningen på punkter, där Hallström bekant sig ha svårt att avgöra, hur han skall uppfatta ristningen. Hallström har i sin tur nu haft tillgång till den kritik, de funnit sig ha skäl att ägna hans tidigare avläsningar, i den mån dessa varit bekantgjorda. I stor utsträckning utgör alltså det nu på två håll publicerade materialet en ur dubbel pressning framgången slutprodukt.

Emellertid finner man lätt vid en jämförelse mellan Hallströms och de norska utgivarnas planscher, att avläsarna här och där ändå stannat vid olika meningar i enskilda punkter. Vill man snabbt övertyga sig om, hur två avläsningar av samma ristningsyta kunna komplettera varandra, i det den ena sett saker här och där, som den andre ej observerat, medan åter denne upptar detaljer, som undgått den förre, skall man lägga bredvid varandra Hallströms uppmätning av Hammarristningen, pl. XXII, och Gjessings motsvarande plansch XIV—XV i arbetet från 1936 (på tal om denna ristning må anmärkas, att Gjessings översiktsplansch LIV icke är riktigt bra, den har bl. a. genom sin felteckning av den stora båtens tvärstråva emellan relings- och kölsnabeln lett Gjessing att tala om styråra, med därav följande konsekvens för hans datering av ristningen till järnåldern).

Ibland följer man med större förtroende Hallströms avläsning, så t. ex. beträffande älgen på Fykanvatn B, där väl t. ex. ögat är säkert. Vanligen är det dock blott fråga om, att den ene sett litet mer av ett ben, ett horn eller en svans än den andre, mera sällan gäller det hela figuren: vad den ene sett har den andre förbigått. Beträffande Tennesristningen är det påfallande, att Hallström å sin pl. I upptager nio djur, medan Gjessing blott har 3 (jämte två obetydliga fragment, 1932, pl. XXVI). Djurgruppen nederst i mitten av Hallströms pl. II verkar att vara riktigare uppfattad av Gjessing, medan

Hallström är fullständigare och verkar mera förtroendeingivande beträffande gruppen längst t. v. (Gjessing 1932, pl. XXV).

Det är kanske en brist i uppställningen av de norska verken, att det inte omedelbart under varje ristningsrubrik lämnas hänvisning till de planschnummer, som gälla för vederbörande ristningsgrupp. Nu får man lov att läsa genom hela artikeln för att finna planschnumren instoppade än här, än där, och skulle genom en slump planschen ej omnämnas i texten, svävar man i okunnighet om var man skall söka bildmaterialet till artikeln. I detta avseende är Hallströms arbete bättre uppställt, då det under varje kapitelrubrik meddelar en planschhänvisning. Hallströms diskussion av ristningarna är ofta mera uttömmande än norrsmännens, om ock en viss tröttande mångordighet ej kan fränkännas hans stil.

Det nu färdigpublicerade äldre skiktet av de norska hällbilderna har inte lätt låtit inordna sig under en gemensam formel. Det har gått under skilda benämningar, som måst överges den ena efter den andra, i mån som nya fynd ryckt undan grunden för den syn på hela företeelsen, som en tidigare benämning byggt på. Och vad dateringen beträffar, har denna vacklat mellan stenålder och bronsålder, utan att man haft någon klarare uppfattning av, *hur* ristningarna egentligen fördela sig över dessa bägge tidsåldrar. Man kallade länge dessa ristningar och hällmålningar för "arktiska", en benämning som t. o. m. än i dag såtillvida kan anses befogad, som den utgår från ett mycket väsentligt drag hos denna företeelse, nämligen den släktskap som bilderna till motivval och teckningsstil uppvisa med små djurskulpturer och djurristningar utförda i skiffer eller ben och tydligt härrörande från ett kulturområde med orientering längs utefter Finland-Ryssland-Sibiriens nordliga stråk.

Man kallade också dessa ristningar *nordskandinaviska* i motsättning till de väsentligen sydiskandinaviskt utbredda bronsåldersristningar. Sedan emellertid ristningar av denna äldre typ blivit bekanta så sydligt som vid Forsberg nära Norges sydspets samt på ett flertal ställen innanför Oslofjorden, bl. a. i själva staden Oslo, finns det ingen möjlighet att längre upprätthålla den benämningen, detta så mycket mindre som de från bronsåldern stammade, enligt denna benämning "sydiskandinaviska" ristningarna visat sig gå upp i bygder, som i nutida nordiskt språkbruk allmänt betecknas som nordskandinaviska (t. ex. Bardal, på höjden av det svenska Jämtland).

För att komma ifrån dessa svårigheter med terminologin ha olika utvägar föreslagits. Själv tänkte jag mig en gång (1925), att man efter spanskt mönster skulle kunna beteckna de äldre ristningarna med termen "grupp I" och tillföra de yngre en "grupp II". Benämningen avstår från varje kronologisk, geografisk eller innehållsanalytisk karaktäristik och är så till vida tilltalande, men den verkar litet tam eller — bättre — tom. Gutorm Gjessing har som

inledningsvis nämndes föreslaget benämningen "veide-ristningar" (sv. "jakt-ristningar") för den äldre företeelsen och "jordbruks-ristningar" för den yngre. Han går som synes den andra vägen: tar klart parti i förklaringsfrågan. Namnen äro koncisa och slående, och kanske komma de att tränga igenom. Jag har för min del ingenting emot det första namnet, "veide-ristningene", men mot det senare namnet vill man gärna göra den invändningen, att ju dock även dödsdägnis hör med till kapitlet om dessa ristningars uppgift, såsom kanske bäst visas av den bornholmska ristningen vid Olsker (se min undersökning i Fornvännen 1934, s. 37), och dessutom torde det falla sig en smula obekvämt att inför gemene man beteckna något som jordbruks-ristningar, som i nio fall av tio utgöras av idel sjöfartsbetonade motiv, ty det är ju mest skepp på dessa jordbruksristningar. Tills vidare må dock Gjesings terminologi godtagas, i brist på någon bättre.

Frågan varifrån denna sed att rista eller måla bilder å bergytor kommit till Norden kan icke anses slutgiltigt besvarad. Som nämnt kunna dess äldsta yttningar kanske dateras så långt tillbaka som till Ancyclus-tid, men hur sammanhanget mellan dessa äldsta ristningar och den på stenålderns slutskede fallande huvudmassan får tänkas ha varit, är höljt i stort dunkel. Under alla omständigheter blir väl den teori den mest vägande, som ställer de nordiska ristningarna och hällmålningarna i förbindelse med den iberiska halvöns motsvarande konst. I Spanien-Portugal har man numera kunnat fastslå, att ett obrutet sammanhang förenar de äldsta grottmålningarna från paleolitisk tid med de yngsta ristningarna på öppna hällar från slutet av bronsåldern.

Över denna del av diskussionen väntar man, att Gustaf Hallström skall låta ett upplysande ljus falla i den väntade andra delen av hans stora monografi.

Spörsmålet hur sammanhanget mellan de stora europeiska hällristningsförekomsterna och de nordiska bör tänkas gestalta sig är överhuvudtaget något, som forskningen i fortsättningen nödvändigtvis måste ägna den största uppmärksamhet. På sistone har ett litet specialfall anmält sig till denna diskussion, det är frågan om de nyupptäckta hällristningarna i Val Camonica-dalen i de italienska nordostalperna och deras eventuella beroende av nordiska förebilder. De många gemensamma dragen i ristningarnas motivkrets, figurutförande och huggningsteknik föra onekligen tankarna på möjligheten av ett samband av något slag mellan Val Camonica-dalens ristare och Nordens, en närmare granskning tvingar en emellertid att räkna med andra förklaringsmöjligheter. Jag har ansett det påkallat att ett sådant uttalande göres från nordiskt håll, emedan tvenne tyska forskare, F. Altheim och E. Trautmann, som själva gjort vackra fynd i Val Camonica-dalen och i ett antal arbeten framlagt brett upplagda studier såväl över dalens hällristningar som de med

dessa förbundna inskrifterna i ett nordetruskiskt alfabet, med största energi gått in för tanken, att de italienska hällristningarna utförts under influens från Norden och att ristningsfolkets kultur uppburits av ett nordiskt raselement. Emellertid kan jag här bespara mig att ingå på en utförligare belysning av denna fråga, då jag behandlat den på annat håll.²

Till de betydelsefulla bidragen på den nordiska hällristningsforskningens område under de sista åren får man nog lov att räkna ännu ett, den gamle på sistone blinde stiftsbibliotekarien Just Bings arbete *Fra trolldom til gudetrol, studier over nordiske helleristninger fra bronsalderen*.

Författaren tillhör de hängivna: med en seg trofasthet mot sig själv och sitt ämne har han under decennier arbetat med det nordiska ristningsmaterialet för att ur detta hämta fram bevisen för sin tro, att den yngre nordiska gudatrons antropomorfa gudagestalter och vad övrigt som inneslutes i denna "forntro" redan finnes förebådat i bronsålderns kult och myt, så som dessa objektiverat sig i hällristningarna. Anmälaren måste bekänna, att längre än till ett allmänt erkännande av, att mänskligvordna gudamakter uppträda i dessa hällristningar och att de senare gudarnas vapen-attribut: svärdet, yxan, bågen, spjutet m. m. uppträda i kombinationer med djur, skepp o. s. v., som likaledes tillhöra dessa gudamakter — längre har han ej hittills varit livad att följa Just Bing i hans frejdiga identifieringsarbete längs hela den gemensamt-indoeuropeiska religionsfronten. Inför detta sista, stort upplagda arbete, där författaren ger summan av ett intensivt tänkande i dessa ämnen och i mångt och mycket modifierar sina tidigare uttalanden, ställer man sig emellertid, det kan ej nekas, åtskilligt mera intresserad och erkänner villigt, att han nu kommit med mycket tankvärda sammanställningar och uppslag. Men jag vill genast göra en reservation: det myckna hårt pressade "tydandet" av hällristningarnas detaljer ger jag inte mycket för. Särskilt det Baltzerska materialet från Bohuslän föreligger så summariskt nedtecknat i ett grovt manner, att ingenting är att bygga på smådrag sådana som att en arm fattas på en mansfigur eller att ett djur mera liknar en hjort än en bock o. s. v.

Därtill kommer, att man vid betraktandet av dessa hällbilder får ha klart för sig, att mycket i dem kommit till på måfå, genom planlöst samarbete av många ristare, och att man omöjligt kan tillmäta varje del av dem bevisvärde, som gömde den en väl genomtänkt, avsiktligt utarbetad idéframställning. Bing gör sig skyldig till en egendomlig inkonsekvens, då han å ena sidan visar sig väl medveten om, att mycket i hällristningarna är att anse som påbörjade men aldrig avslutade figurer, annat har varit kompletterat med tecknade eller

² Die Frage vom Ursprung der Runen im Lichte der Val Camonica-Funde, i *Berichte zur Runenkunde*, I, 1939. Tidigare har jag framlagt min uppfattning av dessa italienska fynd av hällristningar i förbindelse med bokstavsskrift i uppsatsen *Ett alpväggarnas bildarkiv*, i *Kulturhistoriska studier* tillägnade Nils Åberg, 1938.

målade linjer, och sedan utplånats, annat är rent kravs av barn och klåpare, kanske gjort vid långt senare tider — och å andra sidan räknar med de ofta obetydligaste detaljer som gömde de sakrosankta hemligheter. Bing tar alldeles för högtidligt på hällristningarna, syns det mig, och särskilt ägnat att försvaga tilltron till hans forskningsmetod är, att han ser *gudar* i snart sagt alla sammanhang på ristningarna och f. ö. även annat figursmyckat bronsåldersmaterial.

Medan man alltså vill lämna hans många och långa utläggningar över enskilda ristningars "betydelse" åt sitt värde och bl. a. gärna bemöter hans huvudtes om "guden med de stora händerna" med den invändningen, att den bekanta uppländska runstenen från Krogsta ju visar en liknande handutspärrande mansfigur som ej är gud utan bara en ont-avvärjande magiker — medan man alltså förhåller sig mycket skeptisk mot Bings hällristningstolkningar, lyssnar man däremot denna gång med ett helt annat intresse till den djupplöjande diskussion av de nordiska gudarnas förhistoria, som han upptagit. Här återstår ännu mycket att göra, innan vi ur virrvarret av sentida trosföreställningar letat oss fram till själva utgångsformerna för den gudavärld, som möter oss exempelvis i Eddan och hos Snorre, och trots att många inlägg redan gjorts i denna diskussion, visar Bings arbete, att mycket ännu finns att tillägga, särskilt för en man, som likt Bing känner det samlade indoeuropeiska myt-materialet något så när bra och på varje punkt äger lust och förmåga att dra parallellerna mellan indiskt-grekiskt-keltiskt å ena sidan och germanskt å den andra.

Det faller utanför sammanhanget här att försöka ge en sammanfattning av Bings syn på den nordiska "gudstrons" utveckling från bronsålderns hällristningar och till Eddan. Blott så mycket må sägas som att han gjort undan ett icke oviktigt uppröjnings- och avklaringsarbete i syfte att nå fram till en så ursprunglig form som möjligt av denna "gudstro" med dess myter och dess kult, sådan som den kan tänkas ha varit vid den tidpunkt, då bronsålderns magiker — ristarna — gingo till sitt verk att i bildskrift sinnebildliga den.

Sett ur synpunkten, att Bing givit dem som nu gripa sig an med att i samlingsverk utge det norska och som vi hoppas snart också det svenska hällristningsmaterialet ett handtag för att komma på traven med ristningarnas rätta förståelse, blir hans arbete det i många avseenden mycket förtjänstfulla komplementet till Almgrens klassiska nyckelverk till hela denna stora gåta: Hällristningar och kultbruk. Bings arbete är ojämnt komponerat, med ett ofta återtagget uppreparande av förut utförda tankegångar, men det är väl, ibland t. o. m. friskt och temperamentsfullt skrivet, och det gömmer utsyner över stora sammanhang.

Zusammenfassung

Die Felsbildkunst im Lichte der Forschung

Endlich ist in den letzten sieben Jahren eine systematisch geplante Veröffentlichung der vorgeschichtlichen Felsgravierungen in Skandinavien und Nordwestrussland zustande gekommen. In einer grösseren Zusammenhang gesehen: es gliedert sich diese Wirksamkeit, Felsbilder aufzuspüren und zu veröffentlichen, in eine über die ganze Welt hinausgestreckte Forschungsarbeit ein, ein Inventieren von Altertümer diesbezüglicher Art, das nunmehr nicht nur seine nationalen Leitungsstätten hat sondern auch internationale Centrale hervorgerufen hat wie das von Leo Frobenius gegründete Institut für Kulturmorphologie in Frankfurt am Main.

Im Norden liegt seit Ende 1938 so gut wie das ganze steinzeitliche Felsbildmaterial veröffentlicht vor, das norwegische wie das Eismeer-russische. Augenblicklich (September 1939) steht noch aus, das schwedische Material in einer systematischen Beschreibung den übrigen anzureihen. Eine derartige Monographie, von Gustaf Hallström verfasst, harret nur auf die Drucklegung.

Sommer 1939 wurden in Norwegen die abschliessenden Voranstalt für eine gleichgeartete Veröffentlichung der nächsten grossen Gruppe felsbildlicher Kunst getroffen: die bronzezeitlichen Ritzungen werden zunächst monographisch bearbeitet werden. Die verschiedenen Einzeldarstellungen, deren erstes Band mit Gutorm Gjessing als Verfasser diesen Herbst erscheinen soll, stehen unter gemeinsamer Schriftleitung von Sverre Marstrander.

Die vorgeschichtlichen Felsbilder des Nordens liegen in zwei kronologisch wie inhaltlich schroff getrennten Gruppen vor. Es interessiert uns hier nur die ältere Gruppe, für die man seit lange einen zutreffenden Namen gesucht hat aber die man jetzt, auf Anregung von Gutorm Gjessing, in den Wirkungskreis der Jagdmagie einreicht und schlechthin "Jagdkunst" (norw. "veidekunst") nennt. Tierzeichnungen voll frischen Impressionismus sind das Hauptkennzeichen dieser Felsbildkunst, die sowohl mit Malen als mit Einritzen rechnet. Einige Malereien sind noch bewahrt, hauptsächlich in Schweden, darüber lässt sich aber vermuten, dass die glatt geschliffenen Umrisslinien der ältesten Bilder in der "veidekunst" nur deshalb einer derartigen Behandlung unterzogen wurden, dass sie nach dem Einhauen auch mit Farbe bestrichen werden sollten. Die jüngere und weitaus grösste Gruppe dieser steinzeitlichen Felsbilder sind mit kleinen, dicht gestellten Punkten eingehauen. — Proben dieser streng jagdmagisch betonten Tierabbildungen werden oben in Fig. 1—8 gegeben. Verf. referiert die Auffassung Hallströms, dass in dieser Jagdkunst kein absichtliches Komponieren von Szenen vorkommt, weicht

jedoch von Hallström ab in der Deutung von den Bildern Fig. 5. indem er auf die neulich veröffentlichten russischen Felsgravierungen Fig. 6 hinweist, aus denen unzweideutig ergeht, dass Ski-Laufen — was Hallström nicht gern hat zugestehen wollen — tatsächlich ein für diese frühe Kunst brauchbares Motiv abgegeben hat. Für die Rahmenfiguren verschiedenartiger Form, deren einige in Fig. 2, 3, 7, 8 wiedergeben werden, sucht Verf. seine eigene Erklärung: sie kommen auf den Felsplatten sehr oft in enger Verknüpfung mit den Genitalien von Tieren und Menschen vor und dürften somit eine magische Aufgabe als Verstärkerung der Zuchtkraft gehabt haben. Verf. erinnert an das Netz, das in der antiken Religion dem Priapos gewidmet war.

Das Fundgebiet der "veide-kunst" ist gegenwärtig über ganz Norwegen ausgedehnt, von weithin über die Polgrenze im Norden (bei Leirbukt, noch unveröffentlicht) und weiter südwärts längs der Küste und in den Oslofjord. In Schweden sind 9 Fundstätten bekannt, die meisten aus der Provinz Jämtland. Aus Finnland kennt man deren nur eine, bei Vitträsk nordwärts vom Finnischen Meerbusen. Diese jagdmagischen Felsbilder gehören im grossen und ganzen der Steinzeit an. Die ältesten werden nunmehr (auf Grund der Meereshöhe) in die Ancycluszeit datiert, etwa 8000 Jahre v. Kr., die jüngsten, die die Hauptmasse bilden, dürften der letzten Steinzeit und mitunter sogar der frühen Bronzezeit angehören. Man hat oft Gelegenheit festzustellen, dass während der Bronzezeit Felsbilder von einer neuen Art auf den alten Ritzungsflächen eingehauen wurden. Die Ritzungen dieser neuen Art werden in Gjessings Terminologie "jordbruksristninger" (ackerbaumagische Ritzungen) genannt. Besonders bedeutsam für die bronzezeitliche Schiffsbild-Kronologie sind die Ritzungen dieser Art, die unter den steinzeitlichen Bildern auf dem grossen "veide-kunst"-Feld bei Bardal im mittleren Norwegen eingemischt sind.

Mark och markland

Av Sune Ambrosiani

Problemet att söka tolka vissa termer, som äro centrala i den medeltida beskattningen, gör sig påmint, varje gång man återvänder till studiet av det medeltida samfundets struktur i Norden. Min egen utgångspunkt har varit förhållandena under 1000- och 1100-talen, och mycket, som för andra stått som tidigt och ofta omöjligt att klara ut, har därför för mig verkat sent och epigonartat, när det gällt att få fram konturerna av det tidigt medeltida samfundet. Med hänsyn till källmaterialets beskaffenhet måste man givetvis göra klart för sig, att det endast kan bli fråga om draga upp konturer. Ofta nog är det rätt så lätt att gentemot andra påstå, att på det eller det viset kan det omöjligt ha varit. Långt svårare är det att vara positiv i sin framställning. Ur denna synvinkel ber jag att få den följande framställningen betraktad.

Sedan århundraden tillbaka under förhistorisk tid fanns inom de olika nordiska länderna en central myndighet, som vi må kalla kungamakten. Då berodde det mer än i senare tider på konungens person, hur långt hans rike kom att sträcka sig. Därför variera även under korta perioder ett och samma rikets gränser så avsevärt. I närvarande sammanhang intresserar oss detta emellertid mindre i jämförelse med frågan om hurudan konungens ställning varit i förhållande till hans undersåtar. Detta förhållande torde kort sagt närmast kunna karakteriseras så, att undersåtarna samt- och synnerligen stått i ett direkt personligt tjänsteförhållande till konungen. Bördorna, som väsentligen bestodo uti krigstjänst, underhåll av konungen på hans resor och av arbetstjänst på slott och gårdar, måste enligt våra begrepp få anses ha varit högst betungande.

Enheten i detta tjänstesystem må vi kalla för den fullsuttne bonden. Principen är, att denne vid kallelse skulle deltaga i arbetet varje dag, medan sådana bofasta, som hade mindre jordinnehav, skulle deltaga i förhållande till dettas storlek. Relikter härav ha levat kvar framemot vår egen tid i oskiftade byar, då en by gemensamt skulle bygga t. ex. en kvarn. Enligt denna princip utgjorde den fullsuttne sina tjänster till konungen. Alltefter jordinnehavets storlek gjorde man sålunda krigstjänst varje år, vartannat eller vart tredje år etc. Emellertid har det alltid funnits personer, vilka — vare sig de voro fullsuttna eller icke — icke voro kapabla till tjänst, utan måste av en

eller annan anledning stanna hemma, då t. ex. krigstjänst krävdes. Sådana fingo då i varor lämna konungen ersättning för att de fingo förbliva hemma.

Sedan den katolska kyrkan lagtagits i de nordiska länderna, kunde ej dess tjänare skickas i fält för dess jordinnehav. För en del av dess jord gjorde sockenborna den personliga tjänsten¹ och senare avgälden, men för vad kloster, kyrkor o. a. besutto, voro naturaprestationerna säkerligen det oftast förekommande. Befrielse berodde i yngre tid på kungliga privilegier, andligt frälse.

Denna gamla, här endast i korthet framställda teori anses förklara de äldsta skatternas uppkomst och framväxt.

Inledningsvis vill jag även framhålla en egenhet vid dessa tidiga skatteförhållanden, nämligen den, att när en ny skatt eller gärd infördes, den gamla icke helt avskaffades, utan denna förblev fortfarande grunden för någon periferisk skattetunga. Då som bekant källorna äro magra för äldre och äldsta tider, blir det oss ofta mycket svårt att fastställa gränserna mellan de olika skiktetena av gammalt och nytt.

Det må ock inledningsvis betonas, att när kristendomen infördes i Norden här funnits en många hundra år gammal samfundsordning med mycket utvecklade former. Då det varit växlande förhållanden i olika delar av Norden, torde det även behöva betonas att det närmast är kulturen i Mälardalen, som jag önskar behandla. Norr om Uppland synes förhållandena ha varit så utvecklade, att man där ordnat sig efter förebild av det som skedde i det politiska centret i Mälardalen, likaså i vissa delar av Finland, som stått i täta förbindelser med Uppland. I såväl Östergötland som Västergötland har den ekonomiska kulturen under äldre skeden varit betydligt avvikande från den uppländska.

Om vi som nämnt anse "den fullsuttne bonden" vara enheten i avgäldstalen, böra vi givetvis se oss omkring efter termer för dessa. En mycket gammal sådan är säkerligen byn. Vad som främst skiljer detta skattetal från alla senare är, att den givit bygden dess struktur. En bys gränser inom de centrala uppodlade kulturområdena förändras aldrig. Även för våra dagars människor stå de som sedan hedenhös oförändrade och oföränderliga. Byn var således ett skattetal, som när det tilkom, gav det dåvarande agrarsamhället dess struktur.²

Hur gammal är då byn i Mälardalen? I stort sett kunna vi säga, att de nuvarande byarna här icke kunna vara så särdeles gamla. I Mälardalen finnes nämligen en regulator, som inom vissa gränser anger byns tillkomst, nämligen landhöjningen. För att riktigt tydligt kunna framställa befolkningsfrågornas

¹ Se t. ex. Upplandslagens kyrkobalk, andra flocken.

² Enligt uppgift från amanuens Ola Bannbers betyder i en eller annan dialekt i Dalarna ordet by fortfarande gård.

utveckling i dessa trakter borde man ha till sitt förfogande en modell av området. Denna modell i stor skala skulle vara nedsänkt i vatten och kunna höjas i analogi med landhöjningen.³ Först då skulle man kunna giva en åskådlig bild av, när den fasta marken fått den utsträckning, att den nu befintliga uppdelningen av denna i byar kunnat äga rum. Vi skulle då få se, att gravfälten vid de nuvarande byarna inom landhöjningsområdet icke kunna vara äldre än tidigast från Vendeltid. Först vid denna tid flyttade sålunda befolkningen ned till lerfälten, som då blivit odlingsbara, från sina gamla på höjderna belägna bostäder. Då fixerades byarnas gränser i Mälardalen, och de hava sedan dess förblivit oförändrade.

Men det är ej endast i Mälardalen utan flerstädes, som byn varit och förblivit en fix enhet, så t. ex. i Skåne och på Jylland. Men eftersom det icke i dessa landsdelar funnits någon landhöjning, kan man ej i sådana landskap på samma sätt som i Mälardalen sätta yttre gränser för bybildningen. Har denna bybildning då varit en social företeelse som likformigt brutit sig fram över stora delar av Norden och norra Europa mellan åren 500—700 efter Kristus, just vid den tid, då marken kring Mälaren stigit ur vattnet så pass, att man där var mogen för en militär nyorganisation? Eller skall man kanske förklara saken så, att bybildningen sedan en äldre tid fanns i sydligare trakter och att konungen i Mälardalen efter dessa som förebilder ordnade krigstjänsten i sitt rike.

Om uppkomsten av byn i Mälardalen sålunda torde anses vara i stort daterbar, finnes det dock en äldre enhet för den "fullsuttne bonden" påvisbar därstädes. Manne Eriksson har diskuterat en "markgäldsförteckning" från Vendels socken från år 1312, vilken i denna fråga är upplysande.⁴ Enligt denna har socknen sedan långt tillbaka varit uppdelad i hamnor, och denna uppdelning har skett för så länge sedan, att inom var och en av de 7 hamnornas gränser sedermera danats icke en utan flera byar.

Byarna äro emellertid icke den avgäldsenhet, som förteckningen av år 1312 lagt som grund för uppbörden, utan därtill har som sig bör valts den dagsaktuella mark jord i avgäld, marklandet, till vilken enhet vi nedan skola komma tillbaka. För varje hamna utgick år 1312 mellan 10 och 15 marker silver. Befolkningen hade sålunda från den tid, då hamnan var enheten i härorganisationen, till år 1312, då marklandet var det, 10-, 12- à 15-dubblats. Den ifrågavarande hamnan måste sålunda ha tillhört den tid, då vattnet stått så högt över området, att endast en obetydlig befolkning, bosatt på de nuvarande höjderna, där kunnat finna sin utkomst.

³ Jag är klart medveten om att landhöjningen företer växlingar inom Mälardalen, men dessa äro som regel av underordnad betydelse för det ämne, som här behandlas.

⁴ M. Eriksson, Byar och hamnor i forna tiders Vendel, i Upplands fornminnesförenings tidskrift XLVI, s. 47 ff. Förteckningen är tryckt i *Diplomatarium Svecanum*, 3, n. 1876.

Termen hamna för den fullsuttna bonden känna vi från flera länder. Så stadgar konung Eriks själländska lag (III: 18), att på ett lagmässigt utrustat skepp finnas 40 hamnor (sittplatser).⁵ Termen möter vidare i Halland, på Jylland och annorstädes. Detta skepp om 40 man har tydligen varit normalskeppet i den nordiska ledningen. Svend Aakjær anser sig ha påträffat det samma i Kent på 400-talet hos de jutar, som då slog sig ned där, och som sålunda haft denna organisation med sig hemifrån.⁶ Här är emellertid ej platsen att närmare ingå på Aakjærs tankegång. Ett må dock påpekas, att en historiker ej skytt att datera i landskapslagarna förekommande institut så långt bakåt som till folkvandringstid.

De hamnor, om vilka uppgifterna från Vendels socken bära vittne, måste emellertid skjutas längre tillbaka i tiden, ty en period om 300 år från folkvandringstid till Vendeltid måste anses vara för kort, för att en så omfattande folkökningsprocess därunder skulle ha kunnat medhinnas.

Hamnan som avgäldsenshet måste vara äldre än byn, huru mycket veta vi visserligen ännu icke, men en avsevärd tid måste det ha varit mellan dem. Från samma tid som hamnan böra de skeppslag vara, som vi ännu ha kvar i namnen Värmdö skeppslag, Danderyds skeppslag m. fl. Skulle dessa stora områden endast ha utrustat ett skepp med 40 mans besättning, kan ej mer än en ringa del av deras nuvarande fasta land ha legat över vatten.

Om de avgäldsensheter, som äro yngre än byn, torde en relativ kronologi utan svårighet kunna fastställas. Den äldsta av dessa är bolet. Denna enhet har varit vida spridd i Norden. Sålunda har den funnits bl. a. på Jylland, på Själland och i Skåne, i Västergötland, i Mälardalen och i vissa delar av Finland.

När den katolska kyrkan infördes i Mälardalen, träffades mellan denna och landskapens innevånare en rad överenskommelser på vad vis bönderna skulle underhålla den nya lärans prästerskap. Dessa äro införda i kyrkobalkarna. Grundprincipen var, att prästerna vid pastoratskyrkorna skulle till sitt underhåll erhålla lika mycket jord, som räknades till en fullsuttna bonde. Denna jord vore också i det närmaste fri från pålagor, ty dessa hade pastoratsborna åtagit sig att utgöra. Konungen hade sålunda icke efterskönt krigstjänstskyldigheten för prästgårdsjordarna, men denna fullgjordes av pastoratsborna för den del av den by, som boställsjorden omfattade.

I Upplands-, Södermanna- och Västmannalagarna stadgas — och detta är enligt min mening primärstadgandet — att kyrkan skall få ett bol åt

⁵ Danmarks gamle Landskabslove, V, s. 265; K. Erslev, Waldemarernas Storhedstid, Kbhvn 1898, s. 86.

⁶ S. Aakjær, Om det olddanske Herred og Sogn, i Festskrift till Kristian Erslev 1927, s. 1 ff.

prästen att bo på.⁷ I Upplandslagen stadgas det uttryckligen, att det är prästen vid hundareskyrkan, *ecclesia residentialis*, som skall få ett helt bol, vid annexkyrkan fick prästen endast hälften. Man får anse, att stadgandet i de båda andra lagarna endast avsett kyrkoherdarna. Bolet är således termen för den fullsuttna bondens jordinnehav på 1000-talets slut i dessa trakter.

I Västmanna-lagen får man en deskription på vad ett bol omfattar. Det är 6 töns utsäde och 24 lass hö. I Södermannlagen benämnes det skattetal, som bolet representerar, för attung. Detta skattetal för en fullsuttna bonde är utom i Södermanland även det normala i Öster- och Västergötland, men det är okänt norr om Mälaren. I Södermannalagen finnes dessutom en uppgift om bolets (attungens) storlek. Enligt denna skulle bolet bestå av halvfemte örtug jord, som avskilts från byn gemensamma åkerjord, jord för 5 töns utsäde och 10 lass hö. Äro dessa lass vinterlass och de ovannämnda lassen i Västmannalagen sommarlass, så svarar sålunda halvfemte örtug (= 1½ öre) jord i värde mot 1 tön utsäde och 2 lass hö.

Eftersom — som vi nedan skola se — örtugsland som avgäldstal icke införts i lagsagan förrän tidigast i början av 1200-talet, kan naturligtvis icke ett stadgande, som innehåller ett dylikt avgäldstal, vara äldre än från denna tid.⁸

Uppgiften i Upplandslagens kyrkobalks andra flock om bolets storlek, att det skall vara ett markland vid hundareskyrkan och ett halvt sådant vid tolftekyrkan, kan icke heller vara ursprunglig del av kyrkans överenskommelse med landskapet utan är ett förtydligande tillägg från en tid, då marklandet blivit infört som avgäldstal i Uppland.

Men innan jag övergår till att behandla marklandet, torde det kunna vara lämpligt att i någon mån taga ordets första sammansättningsled, "mark", i betraktande och söka skaffa oss en uppfattning av vad en mark kan ha varit.

⁷ I alla tre lagarna återfinnes bestämmelsen i kyrkobalkens andra flock.

⁸ Jag kan ej underlåta att här — om ock i förbigående — betona innebörden av detta stadgande i Södermannalagens kyrkobalks andra flock. Först är att uppmärksamma, att kyrkans ledning lyckats att för sitt prästerskaps räkning få utbrutet ur byns mark ett odlat område, som således ej vidare följde cirkulationen mellan andelsägarna uti byn och att detta lyckats redan under en så tidig del av medeltiden. Det utbrutna området är visserligen ej så stort men dock tillräckligt, för att boställsinnehavaren på detta kunde plantera fruktträd och anlägga en tämligen stor köksträdgård. Stadgandet innebär således den första litterära uppgiften om kyrkliga strävanden att i Mälardalen införa en trädgårdskultur. De nuvarande sömländska prästgårdarna med deras ofta förnämliga läge i terrängen ha givetvis endast i undantagsfall flyttats från de platser, dit de denna gång förlagts. Se vi på mangårdarnas läge på prästgårdarna i Uppland, är det väl i ögonen fallande, att något analogt skett även där, även om något litterärt vittnesbörd av lika gammalt datum som Södermannalagens veterligen ej omtalar detsamma. — Liksom i Södermanland har i Västergötland undantagits "attunda loot attungs til uskiptæ" för prästgården, Cod. Holm. B 6 (slutet av 1300-talet).

Om man i handböckerna söker efter det medeltida myntssystemet i Norden, upplyses man om, att detta var baserat på en mark = 8 öre = 24 örtugar = resp. 240 (Själland), 288 (Jylland), 192 (Mälardalen) och 384 penningar (Götaland), men vad man däremot mera sällan får veta, är att man praktiskt taget under hela medeltiden aldrig slagit några andra mynt än penningar. När det kom i fråga att erlægga större belopp i silver, vägrade man metallen, såsom man ännu gör i England med guld. Marken och dess större delar förekomma emellertid ofta i urkunderna, men då i egenskap av räkne- och framförallt värde-enhet.

Enligt A. W. Brøgger inkom marken till Norden senare än markens delar ören och örtugen.⁹ De senare voro guldvikter, som med den stora guldströmmen under folkvandringstiden skulle ha kommit till Norden. Marken åter anses ha kommit hit tillsammans med de stora mängder silver, vilka från sydost under vikingatiden infördes till de skandinaviska rikena. Huru det skulle ha gått till, när man kom sig för att kombinera guldvikterna öre och örtug med silvervikten mark och att ställa dem i fast relation till varandra, är ännu ej uppkärlat, men denna relation är fix hela medeltiden igenom. Silvret hade mindre enhetsvärde än gullet. Därför blev dess enhetsvikt tyngre. Eftersom silvret kom från sydost, bör man väl närmast gissa på, att silvervikten kommit från samma håll, direkt eller indirekt från Bysans. De silvervikter, som diskuteras i litteraturen, äro emellertid de merovingiska standardvikterna, Parismarken eller Kölnermarken.

Silvret intog en central ställning i medeltidens ekonomiska liv. Ett bland många exempel härpå lämnar Upplandslagens jordabalks första flock. Stadgandet rör den i Norden härskande uppfattningen om ättens rätt till den ärvda jorden. Behövde eller eljest ville någon medlem av ätten avhända sig ättejord, skulle denna hembjudas någon medlem av ätten till ett i lagen fastställt pris. Det åsyftade stället i jordabalken lyder: "Nu kommer börds-mannen och bjuder värdet för sin bördsjord inom de tre tingsdagarna — —, då skall jorden dömas i börd och penningarna i taka händer, om den, som vill sälja, ej vill taga emot dem. Då skall han lämna en mark rent silver för varje örtug, som utgår (i avgäld) i korn eller penningar, och ej mera, eller så mycket penningar, att man av dem kan smälta en mark silver, men mindre än en tredjedel för varje sådan örtug, som utgår i räknade penningar, och sedan för varje jord, allt eftersom den är värd."¹⁰

⁹ A. W. Brøgger, Mål og vekt i forhistorisk tid i Norge, i Nordisk Kultur XXX, Sthlm 1936, s. 75 ff. Här lämnar författaren en översikt över de resultat, till vilka han i tidigare specialundersökningar kommit.

¹⁰ Översättningen avviker som synes på en central punkt från tolkningen i Å. Holmbäck och W. Wessén, Svenska landskapslagar: Upplandslagen, Sthlm 1933, s. 130.

För dem, som icke äro förtrogna med huru de svenska landskapslagarna varit beskaffade, måste onekligen orden "en mark silver för varje örtug, som utgår i korn och penningar" och mindre än tredjedelen för varje örtug, som utgår i penningar, synas vara på något sätt förvanskade. Så alldeles säkert är detta emellertid icke. Då örtugen, $1/24$ av en mark, är den enhet i avgälden, med vilken lagen räknar, måste flockens avfattande skett senare än den tidpunkt, då marklandet infördes som värdeenhets för avgälden i Uppland, således — såsom vi nedan skola se — senare än omkring år 1200.

Principstadgandet, att jorden, som tillhört ätten, skall av bördsmän betalas med 24 gånger jordens avgäld, är icke något enbart för Uppland utmärkande utan möter i andra delar av Norden, t. ex. på Själland. Detta rättsinstitut kan säkerligen vara äldre än från den tid, då örtugen (marken) infördes som avgäldsenhet. Värdet av denna enhet kunde erläggas i silver eller i traktens standardvaror. Men med tilltagande penninghushållning hade man kanske mera allmänt börjat erlægga avgälden i räknade penningar. Med hänsyn till dessa ändrade förhållanden blev det praktiskt att i Upplandslagen införa det år 1296 vid lagens stadfästade dagsaktuella stadgandet, att örtugen skulle likvideras med något mer än tre marker penningar. Detta stadgande innebar således icke ett frångående av den uråldriga principen men väl en tidsenlig reglering av densamma. Tolkas flocken på detta sätt, finns det i varje fall intet orimligt uti stadgandet.

Utän att ingå i diskussion om andra detaljer i den anförda flocken må här särskilt betonas, att det för lagstiftaren synes ha funnits en värdeenhets med normalvärde, nämligen en mark lödigt silver. Av detta och många andra ställen får man således det bestämda intrycket, att en mark lödigt silver fungerat som en sorts silvermyntfot.

När efter det stora inflödet av silver en mark lödigt silver blivit viktenheten, blev den jämväl värdeenhets i tidens handel, till vilken enhets övriga standardvaror ställdes i en bestämd relation. När tillflödet av silver minskades eller med tiden rent av upphörde, steg silvret alltmer i värde. Enhets i handelsrörelsen steg sålunda i värde, allt eftersom tillgången på metallen sjönk — det är ju en allmänt erkänd ekonomisk lag. Med åren behövdes det alltså mindre silver för att täcka likarens ursprungliga värde. Följaktligen måste även mängden av varje annan vara ökas, för att den skulle täcka värdelikarens ursprungsvärde.

Mot slutet av 1000-talet hade man slagit mynt av lödigt silver, vilkas värde således var en direkt bråkdel av likarens värde. När sedan med åren silvret blev dyrare och därmed likarens värde höjdes, måste mängden av rent silver i mynten minskas i relation till värdestegringen. Det var under dylika förhållanden i sin ordning, att man tillsatte en mindre mängd ren metall till varje mynt, och dock täckte myntet dess gamla andel i likarens ursprungsvärde.

Eftersom tillgången på silver hela medeltiden igenom avtog, tills den efter de stora geografiska upptäcktsresorna vid nyare tidens början åter ansenligt ökade, steg silvrets värde intill medeltidens slut. I detta förhållande synes mig ligga förklaringen till att relationen mellan mark lödigt silver och de slagna penningarnas antal på den lödiga marken ständigt ökade. För att man sedan skulle kunna hantera de små mynten med allt mindre tillsats av silver, måste man i stället tillsätta allt större mängder av oädel metall.

Bland medeltidshistorikerna har det varit vanligt att betrakta denna utökning av de oädla metallerna i mynten som en penningförsämring, ja rent av som ett bedrägeri från de konungar och herrars sida, vilka innehade ett myntregale. Att alldeles bestrida, att så icke skulle ha ägt rum, vore säkert ohistoriskt. Det torde emellertid vara lika ohistoriskt att förneka betydelsen av verkningarna av ovan påpekade nationalekonomiska lag.

Den värdeenhets, som blev avgäldsensheten i krigstjänstformen i stora delar av Norden under Valdemarernas storhetstid, var den mark lödigt silver, vars egenskaper ovan berörts. Denna reforms utseende och utbredning skola vi nu upptaga till undersökning.

Marklandet, latinskrivarnas *una marca terrae in censu*, således rättare på svenska "en mark i jord i avgäld", uppträder i Norden först på själländskt område. Till skillnad från de danska historiker, som behandlat marklandet och som översatt *in censu* med "i skatt", upptager jag emellertid den i svenska medeltids-urkunder ofta använda beteckningen "i avgäld" såsom översättning av latinets *in censu*. Så länge konungen ännu någon gång sände ut ledungsflottan i härfärd, torde man behöva en annan term för de naturaprestationer, som gävos konungen i avlösning de år krigståget inställdes, än termen skatt. Härför har jag sålunda valt den samtida termen avgäld. När emellertid den personliga ledungstjänsten upphört och avlösning i varor blivit det regelbundna, betecknas det då inträdda förhållandet som skatt, "ränta".

När personlig krigstjänst i ledungsflottan upphört i Sverige, är ännu ej med säkerhet avgjort. Hos Emil Hildebrand möter uppgiften: "Sista gången den gamla ledungsflottan omtalas, är under Erik av Pommerns krig med grevarna av Holstein 1429".¹¹ Därmed må vara hur som helst, "spann jord i avgäld" omtalas i de svenska urkunderna långt in på 1400-talet. Flertalet av urkunderna med termen "spann jord i avgäld" synes härstamma från Östergötland, men med tanke på hur ojämnt urkunderna bevarats till våra dagar från de olika landskapen, kan man säkerligen ej därav draga den slutsatsen, att ledungen som personlig tjänst skulle ha funnits kvar i ett landskap längre än i övriga.

¹¹ E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, Sthlm 1896.

Vi granska till en början förhållandena på Själland.

Enligt det ovan återgivna citatet ur Eriks själländska lag (III: 18) hade hamnan en gång varit enheten för krigstjänsten på Själland. Denna enhet avlöstes av en ny: bolet, men båda voro förhistoriska enheter. Vikingatiden var en period med gott klimat, god årsväxt och en icke obetydlig folkökning. De gamla byarnas sämre jordar och utjordar sattes i stor utsträckning under plogen. Försåvitt befolkningsöverskottet icke kom att slå sig ned i främmande länder till följd av vikingatågen, beredde nyodlingarna sålunda plats för detta inom riket.

Då emellertid bolen ej vore likformigt odlingsbara, uppstod skiftningar i befolkningstillväxten. När detta fortskridit tillräckligt många mansåldrar, blev det ett intresse för konungamakten att i sina syften tillgodogöra sig folkökningen. Krigsmakten kunde ökas och andra gårdar för statens behov utkrävas. För att detta skulle kunna ske fullt rättvist, krävdes en grundlig revision av jordetalen. Man införde ploglandet som avgälds enhet. Vid en senare revision, som under samma förutsättningar genomfördes på Själland under senare hälften av 1100-talet, lades marken i avgäld som enhet för en tidsenlig ökning av krigstjänsten.¹²

Från Aksel E. Christensen, vilken är den siste, som behandlat befolkningsförhållandena i Danmark under medeltiden, tillåta vi oss återge några siffror, som torde visa, hur stor folkökningen varit, när en ny härreform införts dels i samband med ploglanden, dels med *marca terrae in censu*.¹³

Enligt Falsterlistan i Valdemars jordebok fanns det på hela Falster tillsammans:

363 bol = 430 plogland = 620 mark in censu,
i % bol = 100, plogland = 118, mark in censu = 171.

I Halland, där ploglandsreformen icke synes ha ägt rum, svarade enligt beräkningar i Hallandslistan i Valdemars jordebok 534 hamnor mot 660 mark in censu.

I Horns, Smörums och Tune härader på Själland, i vilka bol och plogland kunna beräknas (härifrån uppger Christensen icke antalet hamnor), svarade 417,5 bol mot 691 plogland.

Ökningen från boltal till plogtal på Själland är således mycket större än på Falster, respektive 65,5 % och 18 %. Detta är väl dock just vad man kunde

¹² Utom hos Erslev, Waldemarernas Storhedstid ha dessa problem behandlats av Poul Nør-lund, *De ældste Vidnesbørd om Skyldtaxationen*, i [dansk] *Historisk Tidsskrift IX R.*, Band 6, (1928) s. 54 ff.; Erik Arup, *Leding og Ledingsskat i det 13. Aarhundrede*, i [dansk] *Historisk Tidsskrift VIII R.*, Band 5, (1914), s. 141 ff.; Sture Bolin, *Ledung och frälse*, Lund 1934, och Aksel E. Christensen, *Danmarks Befolkning i Middelalderen*, *Nordisk Kultur II* (1938).

¹³ Aksel E. Christensen, *Danmarks Befolkning i Middelalderen*, i *Nordisk Kultur II* (1938).

vänta, ty möjligheterna att vidga åkerarealen ha naturligtvis varit olika i olika delar av den danska staten.

Även om de anförda siffrorna i någon mån få anses vara approximativa, framgår det dock tydligt av dem, att folkökningen varit så betydande, att konungamakten haft fulla skäl till reformen.

Så långt i korthet om de danska förhållandena. Det må här särskilt betonas, att ur ovan citerade urkundsutdrag framgår tydligt den relativa kronologien mellan de ovan diskuterade enheterna, som svara mot skattetalsenheten "den fullsuttne bonden".

Såsom ovan i första avdelningen framhållits hade naturförhållandena i Mälardalen varit likartade med dem på Själland under vikingatiden, och analoga befolkningsproblem växte fram i båda rikena. I Mälardalen tillkom emellertid landhöjningen som en faktor som kraftigt befordrade ökningen av den odlingsbara jorden. När så kungamakten i Mälardalen ville genomföra en efter folkökningen avpassad ledungstjänst under 1100-talet, lades som grund för denna samma värdeenheter, som var den sannordiska och som dessförinnan var prövad i den politiskt mäktigaste staten i Norden. Av den i Mälardalen använda terminologien att döma kopierade man här således direkt den själändska skyldtaxationen.

En ny revning av jorden måste ha föregått införandet av den ökade krigstjänsten. Möjligen kan utökningen av soldatmaterialet läsas ut ur ett par stadganden i Mälardalens landskapslagar. I Västmannalagens konungabalks sjunde flock heter det: "Detta är laga ledung, två skepp från varje hundare", och i Upplandslagens konungabalks tionde flock 10: "Detta är laga ledung, fyra skepp från varje hundare." Av dessa skepp utgå emellertid endast de tre efter markland, under det att det fjärde utgår efter andra grunder. Det kan då kanske vara riktigt att anse, att de tre utkrävts i samband med marklandets införande omkring år 1200 och det fjärde tillkommit ännu senare. I alla fall skulle ledungstjänsten ha ökats med omkring 50 % genom reformen. Av hundarets jordägare gingo således ut 120 man efter markland mot tidigare 80 efter bol.

I samma flock i Upplandslagen gives också en specifikation av den avgäld, den skeppsvist, som skulle erläggas sådana år, då härfärden med ledungsflottan inställdes. Denna skulle avlevereras i 4 terminer, nämligen i den första 8 pund och 8 spann, i den andra 6 pund och 6 spann samt i den tredje och i den fjärde 40 mark penningar i varje. Kan detta nu stämma med, att ett marklands avgäld skulle vara en mark silver?

Av det ovan återgivna utdraget ur jordabalken i Upplandslagen framgick, att det år 1296 dagsaktuella förhållandet mellan en mark lödig och en mark penningar var sådant, att den förra likviderades med något mer än tre marker penningar. Summan av vad som skall utgå från ett markland i avgäld är

således något mer än tre marker penningar. Då man anser som säkert, att 40 markland utrustat ett skepp, torde man som följd därav kunna antaga, att i de 40 markerna i de två med penningar betalade skeppsvisterna en mark penningar för varje gång skulle utgå från de olika marklanden. Det återstår således att söka räkna ut vad 8 pund + 8 spann + 6 pund + 6 spann, sammanräknat 15 pund + 6 spann eller i det närmaste en och en tredjedels läst, kunna representera för värde i penningar. Beloppet är icke så stort, att det kunde vara en avgäld för alla de 40, utan måste ha uttagits av den mindre enheten marklandet. Att lästen sjunkit i värde i förhållande till den lödiga marken i Sverige liksom annorstädes, är säkert, men huru långt den sjunkit i slutet av 1200-talet, vet man icke med bestämdhet. Av ovanstående — en dryg läst = en dryg mark penningar — ser det ut, som om lästen följt mark penningar.

Beträffande dessa siffror kan emellertid anmärkas, att det är egendomligt, att det i första skeppsvisten skulle levereras 8 pund och 8 spann och icke 9 pund — eftersom det går 8 spann på pundet. Betyder detta, att det var tvenne avgifter med olika ursprung, den egentliga avgälden och förslagsvis ersättning till konungen för anskaffande och underhåll av ledungsskeppet (snecko-penningar, som avgiften benämnes i ett brev från Rekarna), vilka samman-slagits. Skola vi då kanske frånräkna 8 plus 6 spann från den egentliga avgälden, återstår likväl 14 pund = $1 \frac{1}{6}$ läst, som skulle vara = 1 mark plus ett mindre dock obekant belopp i penningar.

Om den tolkning av Upplandslagens ovan anförda flockar, som här lämnats, skulle visa sig vara bärkraftig, skulle således marklandet i Uppland omkring år 1300 fortfarande lämna värdet av en lödig mark silver i avgäld, när härfärden inställdes. De ovan diskuterade avgäldslistorna från år 1312, som utom från Vendel finnas från flera socknar i Uppland, stödja uppfattningen, att så skett.

Låtom oss nu göra en sammanställning av termerna för den fullsuttne bonden och deras utbredning.

Hamnan förekommer i Själland, Jylland, Halland, Mälardalen och hos jutarna i Kent under vikingatiden.

Byn, sammordisk, i Själland, Jylland, Skåne, Öster- och Västergötland, Mälardalen.

Bolet i Själland, Jylland, Skåne, Västergötland, Mälardalen, delar av Finland.

Ploglandet i Själland (vissa delar av England i anglosaxisk tid).

Plog ärje i Jylland.

Attungen i Öster- och Västergötland, Södermanland.

Guldvrderingen i Jylland.

Marklandet i Själland, Öster- och Västergötland, Gotland, delar av Finland, Mälardalen.

Ur historisk liksom ur etnografisk synpunkt är det märkligt att konstatera den stora spridning i Norden termerna hamna, by och bol på sina tider haft. Jag vågar mig emellertid icke nu på att söka tolka orsakerna till detta.

Ovanstående tablå antyder emellertid också ett annat märkligt förhållande, som torde vara värt att påpeka, nämligen den parallell, som förefinnes mellan Själland och Mälardalen, således mellan de båda ledande militärstaterna i Norden. I båda länderna återfinnas hamnan, bolet och marklandet. Skillnaden är endast den, att på Själland mellan bolet och marklandet finnes ännu en krigstjänstreglering med ploglandet som avgäldsenshet. Då man icke torde kunna sätta i fråga, att konungarna på Själland sökt någon kunskap uppe i norr, torde så vitt jag kan finna härav framgå, att konungarna i Uppland under århundraden sökt tillägna sig framstegen på det militära området hos den närmaste ledande makten i söder. Slutet i denna kedja av lån från de själländska militärorganisationerna torde sålunda ha varit den krigstjänstplikt, som grundats på marklandet.

I en tidigare undersökning i denna tidskrift har jag refererat Poul Nørunds utredning, att skyldtaxationen infördes i Danmark under 1100-talets senare hälft. Där har jag också genom hänvisning till K. H. Karlssons register till de första banden av Svenskt Diplomatarium konstaterat, att motsvarande terminologi börjat uppträda i urkunder från Mälardalen före slutet av samma århundrade.¹⁴

Med una marca terrae in censu var i många delar av Norden toppunkten nådd för vad konungarna kunde pressa fram från den jordbrukande befolkningen i och för krigstjänst. I jordeböckerna finnes väl denna avgäldsenshet kvar, men icke så i livet. Att ingå på hur det sedan gått, faller emellertid utom ramen för vad som här skulle behandlas.¹⁵

Summary

"Marca" and "marca terræ"

After pointing out the autocratic nature of early mediæval kingdoms the author deals with the heavy — according to modern opinion very heavy — imposts that mediæval autocratic princes put on their subjects. Among these especially one, viz. the war-service and its equivalent is more closely examined. The unit that formed the basis for military service was "fullsutten bonde" (fully landed yeoman), that is to say a man that every year did full military service or, if unable to do so, had to pay a full equivalent.

¹⁴ Sune Ambrosiani, Till diskussionen om äldre tiders mått och mål, i Rtg 1937, s. 210 f.

¹⁵ Några antydningar härom ha lämnats i Rtg 1937, s. 212.

The author has especially studied the provinces round Lake Mälaren, later the centre of the kingdom of Sweden. When trying to put into a chronological order the various terms that were in use at different times in these provinces we find a good deal of help in the gradual but rather considerable rising of the land. Changes of climate have of course also to be reckoned with as of fundamental importance for the increase or decrease of the population.

When only the highest parts of the present provinces around Lake Mälaren rose above the water, we find the "hamna" — not an areal measure but a term of assessment — signifying "fullsutton bonde". The crew of one warship probably consisted of 40 men representing so many "hamnor". When more land rose out of the sea, and the increase of the population caused a migration down to the arable clay, about the seventh cent. a. d., every "hamna" was divided into "byar", villages, and for some time one "by", village, was equal to one "fullsutton bonde". As the rising of the land went on, the term "bol" took the place of "by", village. This was the situation when Christianity was established by law in the latter part of the eleventh cent.

During the Viking Age and the two following centuries the climate was good, the land produced good crops, the population increased considerably. And though part of the surplus sought new homes in foreign countries, in Russia, Normandy, and the British Isles, the rising land gave a living to many. The kings of course also used the increase of population for their wars of conquest.

In Sjöland (in Denmark), the leading kingdom of the Scandinavia of this time, the "ploughland", known also in Anglo-Saxon England, replaced the former "bol" as a term for "fullsutton bonde", and shortly afterwards, during the latter part of the twelfth cent., there came into use the term "markland", "una marca terræ in censu".

Originally the marc was a weight of silver; in the early Middle Ages or earlier the marc became a unit of value. In order to understand the mediæval ways of thinking the author presents a theory of this unit of value.

Following the example of his relative, the king of Sjöland, the king of the provinces around Lake Mälaren introduced the "marca terræ in censu" in his chief country, Upland, as a unit of military service, and later in the other provinces of his kingdom. In connection with the introduction of this military service a thorough revaluation of the land must have taken place in his realm, because this valuation was found in the public land register far down into the seventeenth cent.

The military service founded upon this valuation did not last long. From the end of the thirteenth cent. the climate deteriorated, the harvests became poorer, the population diminished, and these conditions did not alter until several centuries later.

Vad är nordisk etnologi?

Av *Sigfrid Svensson*

Till Nordiska museet finnes som bekant knuten en professur i nordisk och jämförande folklivsforskning, upprättad genom en donation 1918 av greven och grevinnan W. von Hallwyl. Men när en student har tenterat för professorn i detta ämne, får han i sin tentamensbok inskrivet ett betyg i nordisk etnologi. Etnologi har alltså gjorts liktydigt med folklivsforskning. Skillnaden mellan examensämnets benämning i förhållande till professurens rubricering har genomförts av Stockholms högskola i överensstämmelse med Uppsalauniversitetet, som redan 1925 använde sig av beteckningen nordisk etnologi vid examination i ämnet. Att man där utan att ha någon professur ändå lancerade en ny mot den redan i Stockholm befintliga professurens namn avvikande beteckning, är ju märkligt och hör till det akademiska livets små karakteristica! Med den nationella tillstramning, som skett världen över det sista årtiondet, skulle näppeligen nu den svenska benämningen folklivsforskning ha kunnat försvinna för det utländska ordet etnologi. Tillskyndarna av namnförändringen voro på sin tid framlidne professor K. B. Wiklund och nuvarande professorn Sigurd Erixon. Det är också betecknande, att när den sistnämnda nu ger ut ett sammanfattande verk i ämnet, som närmast föranlett nedan följande reflexioner, kallar han det givetvis inte Svensk etnologi utan Svenskt folkliv. Och verket är försett med en undertitel som anger, att det handlar om svensk folklivsforskning med belysning av dess arbetsuppgifter och metoder.

Men antingen ämnet heter nordisk folklivsforskning eller nordisk etnologi — och den sistnämnda benämningen är nu allmänt genomförd och har vissa praktiska fördelar — så säger dock icke själva namnet mycket om vad detta ämne omfattar och om vad dess mål och metoder innebära. Tidigare programuttalanden om nordisk etnologi upptaga icke många trycksidor. Framför alla andra har Sigurd Erixon verkat som lärare och organisator inom ämnet, men han har förut föredragit att med vidlyftiga undersökningar på olika områden konkret visa vad ämnet verkligen är framför att i teoretiska program uttala vad han anser, att det borde vara. Denna arbetsmetod har varit den bästa för att icke säga den enda möjliga, när det gällt att med praktiskt fältarbete samla in det väsentligaste kunskapsmaterialet för det nya

ämnet. Ty ute i fältet äro de formella definitionerna och de teoretiska spekulationer av ganska begränsat värde, när det gäller att skaffa sig en konkret kännedom om folklivets olika yttringar. De svenska etnologerna ha skolats och ofta också uppvuxit i närmaste kontakt med sitt studieobjekt, såsom det ännu lever ute i bygderna och ha därvid fått mindre sinne för skrivbordsfilosofi än t. ex. sina tyska kolleger. Folklivsforskningen har i Sverige till skillnad från i allmänhet i utlandet icke vuxit upp vid högskolor och universitet utan vid museerna. Därigenom har ämnet fått behålla sin friska kontakt med praktiska arbetsuppgifter och aktuellt insamlingsarbete och även kommit ifrån åtskillig teoretisk barlast, som allt akademiskt synes ha svårt att undgå. En helt annan sak är däremot, att nordisk etnologi genom sitt alltför lösa förhållande till universitet och lärarutbildning i hög grad förlorat i samhällelig nytta.

Efter att i ett par decennier reellt ha verkat som undervisare i nordisk etnologi genom skrifter och personlig kontakt har Sigurd Erixon sedan 1934 även formellt varit akademisk lärare. Det finnes givetvis ett direkt samband mellan denna hans nya ställning och hans ökade intresse för ämnets teoretiska sida. Men oavsett det rent akademiska behovet skulle ämnet ändock så småningom ha krävt även en teoretisk formulering av principer och metoder och icke minst av omfattning och avgränsning i förhållande till andra vetenskaper. Därtill kommer kravet att en svensk röst också gör sig hörd i den internationella diskussionen. Med sin tidskrift *Folk-Liv* har Erixon skaffat sig ett internationellt organ för sitt ämne och i årgångarna 1937 och 38 har han i en längre uppsats "Regional european ethnology" framlagt ett etnologiskt program. Det första avsnittet av denna uppsats ingår också i det ovan nämnda arbetet *Svenskt folkliv*. I den utländska diskussionen spelar det diffusa, teoretiska spekulerandet ofta en vida större roll än tillämpandet, prövandet och åskådliggörandet medelst sakmaterial och konkreta exempel. Sigurd Erixon har tydligen i den nämnda uppsatsen med full avsikt ansträngt sig — det strider annars mot hela hans föregående produktion — att tala med samma tunga som dem han talar till. En svensk läsare kan knappast undgå att känna sig något desorienterad. Den uppfattningen har dessutom uppstått — framkommen i muntlig diskussion — att Erixon åsyftade att radikalt om lägga den nordiska etnologien till en rent sociologisk forskning. Det finnes också uttalanden i hans senaste programmatiska uppsatser som lösryckta onekligen kunna tydas i en sådan riktning.

Sigurd Erixon framhåller, att etnologien mer än tidigare bör koncentrera sig kring studiet av själva människan — detta anges som kärnan i det nya programmet. Vad är etnologi? Svar: studiet av människan. Men detta är å andra sidan en sanning, som långt ifrån är tänkt första gången nu utan är lika gammal som den etnologiska forskningen själv. Antingen studiet har

gällt gårdstyper, fordon, klädedräkt eller annat har väl en forskare mera sällan varit så anspråkslös eller haft så trånga perspektiv, att han menat att typologien och utbredningskartorna varit det slutliga målet. I stället har det väl gällt att med ett visst valt instrument visa fram ett historiskt händelseförlopp, där människor varit medagerande och där de själva karakteriserats genom detta förlopp i samband med historiska, geografiska, sociala och ekonomiska faktorer. Den unge museimannen Sigurd Erixon, som 1921 skrev i *Fataburen* den så ofta citerade uppsatsen "Ynglingalaget. En gengångare i samhället", var naturligtvis inte mindre intresserad av människorna än den akademiske lärare, som nu i *Svenskt folkliv* skriver om "Åldersklasser och ynglingalag". Skillnaden torde i stället vara, att den unge forskaren, som flitigt läst sin Wundt och sin Schurtz, då trodde, att han skulle nå målet — kunskapen om människan — vida mera direkt, än vad hans nuvarande grånade ego efter två årtiondens outtröttliga möda i folklivsforskningens tjänst vet, att det står att vinna. När Erixon började sin bana som etnolog, var huvudmålet för hans intresse den svenska allmogens gamla samfundsskick — uppställningen av Nordiska museets samfundsavdelning är ett av de påtagligaste vittnesbörden härom. Men han fann snart, att de sociala problemen på det intimaste hörde samman med företeelser av mera materiell art. Byalagen voro knutna till bebyggelseenheter, storfamiljen och släktbyn voro företeelser, som måste ses i sammanhang med varandra etc. Det var under denna aspekt, som byundersökningarna en gång startades, och Sigurd Erixon är alltså under inga omständigheter någon nybliven sociolog. Men så nära, som han och hans ämnes utveckling äro förknippade med varandra, är det då också fel att alltför mycket framhäva den nordiska etnologiens sociologiska orientering som ett nytt moment.

Av mer än en anledning väcker det därför förvåning, när man å *Svenskt folkliv*s näst sista sida läser följande: "*Enligt min mening kan man emellertid knappast förverkliga någon väsentlig sida av etnologiens mål utan en omfattande nyorientering med hänsyn till människostudiet*". Det är då att märka, att bokens föregående innehåll icke gör anspråk på att tillämpa någon sådan nyorientering. Redan därför behövde nog läsaren i förordet ha upplysts om, att slutkapitlet är tillkommet senare än bokens huvudinnehåll, vilket väsentligen är en sammanställning — och en utomordentligt värdefull sådan — av författarens tidigare undersökningar om det svenska bysamfundets historia.

En sida av den ifrågasatta nyorienteringen kan anges med ett par citat: "Den sociala grupperingen är den konstruktiva faktor, som etnologen i främsta hand måste räkna med både som mål och medel" (*Folk-Liv* 1938, s. 263). "Vad etnologen vill är som antytts framför allt att nå fram till att kunna särskilja och karakterisera de olika grupperna i samhället och i samband därmed också individerna" (*Svenskt folkliv*, s. 13). Etnologens huvuduppgift

kan dock icke vara att bara fastställa *skillnaden* mellan de olika folkgrupperna (att alltså visa t. ex. hur hantverkarnas livsföring skilt sig från det handlande borgerskapets, bergsmännens ifrån böndernas, stadshantverkarnas ifrån de lantliga gärningsmännens). Utan det är i stället klarläggandet av den *historiska utvecklingen av livsföringen i dess helhet*, som är etnologiens väsentligaste mål. För att taga ett enkelt exempel: om man från Skåne har uppgiften, att klinehus på 1870-talet icke uppfördes vidare, utan att man i stället byggde med tegel, varvid arbetaren använde obränt sådant och hemmansägaren och hantverkaren bränt, så innehåller den sista bisatsen icke den väsentligaste delen av konstaterandet.

Men bortser man från den Erixonska formuleringens överdrivna tillspetsning, att den sociala grupperingen skall vara det ständiga huvudändamålet, kvarstår som väsentligt kravet på att etnologen skall ha ögonen öppna för alla olika sociala grupper, att han alltså icke får förbise den sistnämnda av vad Erixon kallat de tre etnologiska kategorierna: tiden, rummet och den sociala indelningen. Här fördjupar Sigurd Erixon sitt ämne och går fram i bredare fåror än förut. Vi kunna taga som exempel hans stora möbelbok, vars nya upplaga också hör till Erixons jätteproduktion under 1938. Dess huvudvärde ligger naturligtvis fortfarande i den historiska framställningen av de olika möbeltypernas tillkomst, utveckling och funktion, och den sociala indelningen är här ingalunda varken "mål eller medel". Å andra sidan är den sociala synpunkten ingalunda förbisedd i den första, ett decennium äldre upplagan. Men i den nya boken har dock vida större hänsyn tagits till möbelbeståndets variation inom allmogens olika sociala skikt, och framställningen får härigenom ett värdefullt tillskott som levande skildring.

Med sitt krav på beaktande av den sociala indelningen har Sigurd Erixon också konsekvent dragit yrkesgrupperingen in under sitt ämnesområde. Yrkespecialiseringen har satt sin prägel på livsföringen. Samhörigheten mellan människorna har icke blott varit lokalt och historiskt betingad utan har också varit bunden av den gemensamma funktionen. Folklivsforskningen blir mer än allmogeforskning. Häri torde den proklamerade sociologiska nyorienteringen inom etnologien få sin största praktiska verkan. Arbetsområdena inom den etnologiska forskningen kunna uppdelas icke blott efter föremålsgrupper, lokala gränser eller olika tidsavsnitt utan också efter skilda yrken.

Men Sigurd Erixon har även formulerat en annan väg för etnologiens påstådda behov av nyorientering. Han säger i det ovan kursiverade citatets fortsättning: "Man måste söka sig fram till säkrare metoder och fastare system för en komparativ utforskning av henne [d. v. s. människan]. Man behöver även här mått att mäta med, då det gäller att fastställa vad som är typiskt och då persontyper skola jämföras med varandra inom skilda grupper, tider och områden". Givetvis skall en vetenskap ständigt ställa ökade krav

på sina metoder och sitt material, och för en så ung forskning som etnologin kan ännu mycket brista härvidlag. Men de anförda orden torde åsyfta en reformering, som sträcker sig därutöver. Erixon anser tydligen, att etnologien på ett annat sätt än förut bör föras över till de exakta vetenskapernas område. I andra avsnittet av den ovan anförda uppsatsen i *Folk-Liv* 1938 har han närmare exemplifierat detta på arbetstidsmätningarnas område. Med all rätt betonar han, "att människorna i viss grad karakteriseras genom summan av de verksamheter, som de utövade och av den tid som de ägnat åt var och en av dem". Man är helt enig om att det här gäller något som är väsentligt för karakteristiken av olika bygder, bl. a. som Erixon framhåller "den slående kontrasten mellan den mellansvenska allmogens stillasittande liv och det extensiva jordbruket i övre Sverige". Växlande inom olika bygder är också arbetsfördelningen mellan man och kvinna. Erixon åsyftar att genom utförliga frågelistor få fram specificerade tidsuppgifter för att därigenom kunna fastställa företeelserna och deras variation i exakta sifferkolumner. Denna nya exakthet torde dock i stor utsträckning endast bli skenbar och i många fall näppeligen i värde motsvara det arbete den kostar (även inom vetenskapligt arbete äro tidsstudier berättigade). Författaren till dessa sidor kan ta ett exempel ur sin egen erfarenhetskrets. Bland ungdomsminnena framträder starkt det dryga arbetet att pumpa upp vatten till korna och skära hackelse till hästarna. Sedan kommo dessa arbeten att utföras med elektrisk drift, och många timmars arbetskraft lösgjordes per vecka för andra ändamål. Men att nu efter 25 år försöka fixera denna förändring i tidskvantiteter skulle icke ge ett exaktare material än själva relaterandet av fakta. Och även om dylika uppgifter kunna insamlas i mycket stort antal, bli de relativt sett ändock för få enligt de exakta vetenskapernas krav. Felkällorna måste därtill bli mycket stora. Den som är van att göra traditionsuppteckningar vet, att inga uppgifter äro så osäkra, som ur minnet tagna tidsbestämningar — modern vittnespsykologi torde kunna bekräfta detta. Sigurd Erixons krav på "säkrare metoder och fastare system" gäller givetvis icke bara på tidsstudiernas område. Han har t. ex. inspirerat sina lärjungar till ekonomiskt-sociala bygdeundersökningar på grundval av skattelängder, jordböcker och befolkningsstatistik, som bygga på ingående kvantitativa beräkningar och som säkerligen också komma att ge mycket värdefulla resultat. Men det är en övervärdering att här tala om nyorientering! Det är icke siffervärdena, som äro avgörande för den nordiska etnologiens betydelse som vetenskap. Den är i första hand en humanistisk, historisk disciplin och dess huvudargument måste alltid komma att ligga utanför det siffermässigas område.

I själva verket torde Sigurd Erixon icke heller mena något annat. Talet om att etnologien icke utan en omfattande nyorientering kan förverkliga någon väsentlig sida av sitt mål måste karakteriseras som överord, vilka inte

minst innebära en orättvisa mot egen föregående livsgärning. Man är icke heller övertygad om att Erixons eget författarskap kommer att förete något tvärt avbrott. Han har redan dragit upp för många huvudlinjer i sitt ämne, som kräva fortsättning (t. ex. i de väntade delarna av *Nordisk kultur*), för att man tror, att han på allvar skulle vilja experimentera med att omsätta i praxis de krav på "en omfattande nyorientering" och "mått att mäta med" han nu tyckt det vara roligt att teoretiskt låta komma till synes. Man kan icke heller säga, att teserna i Sigurd Erixons program i huvudsak syfta till att förvandla nordisk etnologi till ett annat ämne än vad han själv i så hög grad gjort det till. Etnologen måste, framhålles i *Svenskt folkliv*, först och främst begränsa sig till och koncentrera sig omkring uppgifter och företeelser, som kunna komparativt utnyttjas för historiska syften. Analysen inom nutidskiftet, säges vidare, avser att ge medel till att kunna komma till klarhet om tidigare skeden. "De metoder, som härvid tillämpas, innebära bland annat analys i de tre etnologiska dimensionerna med hänsyn till form, gruppering och funktion, under betraktande av arter, typer och innehåll, geografisk fördelning och avgränsning, kronologisk förekomst, vandringar och upphörande, samband och ursprung. Det ligger i öppen dag, hur starkt detta kronologiskt orienterade studium måste domineras av föremålsforskningen, som ger de bästa möjligheterna att erhålla fasta hållpunkter under längre tillbaka ligande skeden, då alla andra källor oftast tåga eller äro alltför obetydliga". Detta citat må utgöra slutsvaret på rubrikens frågeställning.

Summary

What is Nordic Ethnology?

There have been few contributions towards a theoretical discussion concerning the range and sphere of *Nordic Folklore*. Swedish ethnologists having been trained in intimate contact with actual field work have had little interest in theoretical speculations. In Sweden folklore as a branch of research has been developed much more at museums than at universities, and it has therefore kept in touch with practical tasks and escaped an overstressing of the theoretical side.

Nevertheless there is a need for fixing principles and stating methods and above all for a definition of range and scope especially with regard to other sciences.

Professor Sigurd Erixon, the foremost representative of Nordic ethnology, founder and editor of the review "*Folk-Liv*", has published in its annual

volumes for 1937 and 1938 an article entitled "Regional European Ethnology" in which he proposed an ethnological program, which is also partly included in his recently published book "Svenskt Folkliv".

The present writer comments on Professor Erixon's opinions. He thinks that Erixon is wrong in regarding the marked interest in sociology found in modern ethnology as a recent development, nor is the interest in sociology displayed by Erixon a recent growth. It is going too far, he thinks, when Erixon maintains that without a complete revision of its aim ethnology is unable to fulfil any of its objects. But Erixon's stressing of the importance of social groupings is worthy of attention.

Human interdependence and solidarity have not only had a local and historical basis but are also intimately connected with a common function.

According to Erixon occupational grouping is also a branch of ethnology. Ethnology is more than a study of peasant life. Revision is also needed, Erixon claims, in order to change ethnology into an exact science by introducing statistical methods. As an example he refers to statistics regarding working hours.

The present writer objects that this exactitude will be more apparent than real. The scientific importance of Nordic ethnology will not be gauged by statistical figures. He points out that this new program of Erixon's cannot be said to aim at transforming ethnology into something else than that which he himself has largely helped to make it, and winds up by saying that both parties must agree that ethnology first and foremost is a humanistic historical science.

F Ö R E N I N G S M E D D E L A N D E N

Styrelseberättelse för år 1938

Föreningens styrelse har under år 1938 — föreningens tjugoförsta arbetsår — sökt på följande sätt tillgodose de i stadgarna föreskrivna uppgifterna.

Vid föreningens vårsammanträde den 6 maj på Carlton Hotel behandlades de stadgeenliga ärendena. Till ordförande återvaldes borgmästare Thorwald Bergquist. De i tur avgående styrelseledamöterna återvaldes med undantag för professor Sune Lindqvist, som undanbett sig återval. I dennes ställe nyvaldes förste amanuensen Erik Andréén. Föregående års revisorer återvaldes. Därefter höll Geheimrat professor Leo Frobenius, Frankfurt a. M., ett med färgbilder belyst föredrag om "Ausdehnung und Geschichte der eiszeitlichen Felsbilderkunst".

Höstsammanträdet hölls den 21 november i Tekniska museet, varvid docenten Heribert Seitz höll ett föredrag om "Den begynnande industrien i Vasatidens Sverige" och intendent Torsten Althin demonstrerade Tekniska museets nyöppnade järngruva.

Styrelsen har sammanträtt den 27 april och den 10 maj. Vid sistnämnda tillfälle valdes till föreningens sekreterare efter intendenten S. Svensson, som undanbett sig återval, amanuensen E. Andréén. Arbetsutskottet har därefter utgjorts av ordföranden, borgmästare Th. Bergquist, vice ordföranden, professor M. Olsson, skattmästaren, direktör S. Westerberg, sekreteraren, amanuens E. Andréén, samt professor S. Erixon och intendent S. Svensson. Som vice sekreterare har fungerat löjtnant N. Strömbom. Redaktionsutskottet har utgjorts av professor S. Erixon (ordf.), professor H. Cornell, förste amanuens S. O. Jansson och förste antikvarie T. O:son Nordberg. Redaktör för Rtg har varit docenten S. Kraft.

Rtg har under året utgivits i fyra, kvartalsvis utkommande häften med sammanlagt 252 sidor. För värdefullt ekonomiskt stöd uttalar styrelsen föreningens tack till skattmästaren, direktör S. Westerberg, och till föreningens

garanter, direktör Bertil Almgren, häradshövding Knut Dahlberg, kammarherre Rob. von Horn, direktör Bengt Johansson, bankdirektör O. Mannheim, professor Martin Olsson och chefredaktör Carl Trygger samt till Kooperativa förbundet och Landsorganisationen i Sverige.

Under året har föreningen åtnjutit ett statsanslag av 1.200 kr. för utgivandet av Rig.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande översikt:

INGÅENDE BALANS KONTO:

Skulder.

Ledamöternas fond	1.736:—	—
Förskott av skattmästaren	68:02	—
Balanserat överskott	431:98	—
	<u>Kronor</u>	<u>2.236:—</u>

Tillgångar.

Diverse personer	500:—	—
Rig 64.900 exemplar	1.736:—	—
	<u>Kronor</u>	<u>2.236:—</u>

Utgifter.

Tryckningskostnad och annons	4.598:48	—
Klichéer	110:50	4.708:98
Författare	—	935:—
Redaktörsarvode och redaktionsexpenser	1.000:—	—
Sekreterare	300:—	1.300:—
Omkostnader	—	635:10
Porto	—	226:95
	<u>Kronor</u>	<u>7.806:03</u>

Inkomster.

Överskott från 1937	—	431:98
Medlemsavgifter årliga à kr. 10:—	3.560:—	—
” ” ” ” 3:—	21:—	—
” ” ” ” ” garant. och korp.	700:—	4.281:—
Försäljning	—	567:50
Annonser	—	700:—
Gåva	—	500:—
Statsbidrag	—	1.200:—
Ränta	—	1:67
Underskott	—	123:88
	<u>Kronor</u>	<u>7.806:03</u>

UTGÅENDE BALANS KONTO:

Tillgångar.

Bankräkning	67: 59
Diverse personer	500: —
Rig 65.300 exemplar	1.736: —
Årets underskott	123: 88
	Kronor 2.427: 47

Skulder.

Ledamöternas fond	1.736: —
Förskotterat av skattmästaren	191: 47
Diverse personer	500: —
	Kronor 2.427: 47

*Thorwald Bergquist.**Erik Andrén.**Sten Westerberg.***Revisionsberättelse.**

Undertecknade av Föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer för år 1938 få härmed avgiva följande berättelse.

Vi hava genomgått och granskat de under året förda räkenskaperna och funnit dessa verifierade och riktiga. Den i styrelseberättelsen intagna översikten över räkenskaperna, inkomster och utgifter omslutande kr. 7.806: 03, tillgångar och skulder vid årets slut kr. 2.427: 47, överensstämmer med räkenskaperna.

Då vår granskning ej givit anledning till någon anmärkning, få vi föreslå, att Föreningen beviljar styrelse och skattmästare ansvarsfrihet med uttalande av sin tacksamhet för deras arbete för Föreningen.

Stockholm den 4 maj 1939.

*K. E. Sahlström.**Axel Edström.*

Föreningens andra vårsammanträde.

Vid föreningens andra vårsammanträde, torsdagen den 4 maj 1939 å Skansens Nyloft, behandlades de stadgeenliga ärendena. Styrelse- och revisionsberättelserna för 1938 upplästes, och föreningens styrelse och skattmästare beviljades ansvarsfrihet för nämnda år. Till ordförande återvaldes generaldirektör Th. Bergquist, och de i tur avgående styrelsemedlemmarna återvaldes likaledes, nämligen professor N. Ahnlund, intendent G. Berg, professor H. Cornell, professor S. Erixon, antikvarie E. Lundberg, professor M. Olsson, intendent S. Wallin och direktör S. Westerberg. Till revisorer återvaldes direktör A. Edström och filosofie doktor K. E. Sahlström samt till revisorssuppleanter lektor H. Jungner och kassör A. Stålhane.

Därefter höll professor Pauls Kundzinš, Riga, ett med ljusbilder belyst föredrag om *Die Bethäuser der lettischen Brüdergemeinde*.

Föreningens utfärd till Västerås.

Söndagen den 21 maj hade Föreningen för svensk kulturhistoria gemensamt med Föreningen Tekniska Museet anordnat en utfärd till Västerås. Trots vackert väder och ett lockande program var anslutningen ringa. Sedan deltagarna samlats på järnvägsstationen i Västerås, begav man sig till ASEA:s museum, som demonstrerades av ingenjör H. Smedinger, och därifrån till Svenska metallverkens arkiv. Efter ett besök på fornminnesområdet vid Anundshögen gick färden till Vallby friluftsmuseum, där landsantikvarien Sven Drakenberg var ciceron. En promenad genom stadens äldre partier slutade i domkyrkan, som visades av domkyrkosyssloman G. Berggren. Till sist besågs Västerås slott och det där inrymda museet under intendent Drakenbergs ledning.